

Araştırma Makalesi / Research Paper

YENİSEY YAZITLARI'NDA İLERİ ÖGELER

Ahmet KARAMAN*

Öz

Yenisey (Tuva ve Hakasya) bölgesi yazıtları, eski Türk yazısıyla taşlara işlenmiş mezar taşı yazıtlarıdır. Eldeki veriler ışığında hangi tarihlerde dikildiği bilinmeyen bu yazıtlar, eski Türk yazısının kullanıldığı diğer yazıt ve el yazmalarından kimi farklılıklar içermektedir. Bu yazıtlarda kullanılan kimi yazı karakterleri, dil bilimsel yapılar, anlamsal çağrışımlar ve bağlam içerisinde geçen sözcükler söz konusu farklılıkları oluşturan kimi unsurlardır. Farklılıklarının yanında eski Türk yazıt ve el yazmaları ortak unsurlar barındırmaktadır. Bu ortaklıklar bağlamında Yenisey bölgesi yazıtlarının söz varlığı açısından incelenmesi, bu yazıtların anlaşılmasında katkılar sunmaktadır. Kimi türemiş sözcüklerin kök biçimlerinin tespiti bu noktada önemli bir konudur. Yazıtların yazarları, türemiş biçimlerini kullandıkları sözcüklerin kök biçimlerinden haberdardılar. Bu tip kök biçimleri bağlam içerisinde yer almayıp türemiş biçimleri bulunan yapılarla ileri öge denilmektedir. Bu yazıda Yenisey Yazıtları'nda görülen ileri ögeler tespit edilecektir. Bu tespit, Yenisey Yazıtları'nın diğer yazıt ve el yazmaları ile söz varlığı açısından ortaklık ve bağlantılarının saptanmasına katkılar sunacaktır. Kök biçimlerin saptanması, Yenisey Yazıtları'nın söz varlığı açısından zenginliğini anlamakta önemli bir yere sahiptir. Çalışmada, gövde biçim olarak belirlenen yapılar kök biçime ulaşıncaya kadar yapısal ve anlamsal açıdan çözümlenecektir. Bu çalışma, yazıt ve el yazmalarında sözcük türetiminin, sözcüklerin anlamsal boyutlarının, ses değişim ve gelişimlerinin ve o dönemde Türk dilinin lehçe farklılıklarının anlaşılmasına da katkılar sunacaktır. Ayrıca üzerinde durulan sözcüklerin derin etimolojik açıklamaları yapılmış olacaktır.

Geliş Tarihi/ Date Applied: 08.03.2021

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 27.04.2021

Makalenin Künyesi: Karaman, A. (2021). "Yenisey Yazıtlarında İleri Ögeler". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 52, 33-70.

DOI: 10.24155/tdk.2021.176

* Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, karamana00@gmail.com. Malatya / Türkiye.

ORCID ID:0000-0002-2524-8972

Anahtar Sözcükler: İleri ögeler, Yenisey Yazıtları, söz varlığı, etimoloji, Eski Türk yazıt ve el yazmaları.

Forward Elements in Yenisei Inscriptions

Abstract

The Yenisei (Tuva and Hakasya) region inscriptions are gravestone inscriptions engraved in stone with old Turkic script. In the light of the available data, these inscriptions, the dates of which are unknown, contain some differences from other inscriptions and manuscripts written in the old Turkic script. Some font characters, grammatical structures, semantic connotations and words in context used in these inscriptions are some of the elements that make up these differences. Besides their differences, inscriptions and manuscripts have common elements. In the context of these commonalities, the examination of the inscriptions of Yenisei region in terms of vocabulary contributes to the understanding of these inscriptions. At this point, determining the root forms of some derived words is an important issue. The authors of the inscriptions were aware of the root forms of the words of which they used the derived forms. Although this type of root forms are absent in the context, structures with derived forms are called forward element. In this article, forward elements seen in the Yenisei inscriptions will be determined. This will contribute to the determination of the commonalities and connections of the Yenisei inscriptions in terms of vocabulary with other old Turkic inscriptions and manuscripts. The determination of root forms has an important place in understanding the richness of the Yenisei inscriptions in terms of vocabulary. In the study, the structures determined as derived forms will be analyzed structurally and semantically until reaching the root form. This study will also contribute to the understanding of word derivation, semantic dimensions of words, voice changes and developments, and the dialect differences of the Turkic language in that period. In addition, deep etymological explanations of the mentioned words will be made.

Keywords: Forward elements, Yenisei Inscriptions, vocabulary, etymology, old Turkic inscriptions and manuscripts.

Giriş

Yenisey Yazıtları, eski Türk yazısıyla taşlara işlenmiş mezar taşı niteliğindeki yazıtlardır. Bu yazıtlarda genel olarak ölen kişilerin kısa yaşam öyküleri, yaptığı icraatlar ve övgüleri yer almaktadır. Söz konusu yazıtlarda ayrıca ölüm olayı karşısında duyulan derin üzüntünün yansımaları da bulunmaktadır. Mezar taşı yazıtlarında içeriğin benzer oluşu, kimi kalıp ifadeleri de beraberinde getirmiştir. Ayrıca Yenisey Yazıtları'nda işlenen konular, mezar taşı dikilen kişinin anlatımıyla 1. teklik şahısla verilmiştir.

Yenisey bölgesi yazıtları, II. Türk Kağanlığı'ndan kalan yazıtlardan daha önce bulunmalarına karşın gerek kalıp ifadelerden oluşmaları gerekse de bu yazıtların II. Türk Kağanlığı Yazıtları'na göre hacimsel olarak sınırlı oluşları nedeniyle üzerinde yürütülen çalışmalar açısından bilim dünyasınca daha az rağbet görmüştür. Eski Türk yazıt ve el yazmaları içerisinde Yenisey bölgesi yazıtları kimi ses, yapı ve sözcük hazinesi açısından farklılıklar barındırmaktadır. Eski Türk yazıt ve el yazmalarının her biri farklı bağlamlar içermektedir. Bu da Eski Türkçenin söz varlığı için önemli bir noktadır. Dahası devletin resmî yazıtları olan bu nedenle de daha standartlaştırılmış bir dilin kullanıldığı II. Türk Kağanlığı ile Uygur Kağanlığı yazıtlarının aksine Yenisey Yazıtları halkın bizzat taşlara işlediği yazıtlardır. Bu itibarla, dönemin Türk halkının düşünüş tarzını, duyu dünyasını ve kullandığı dili yansıtmaya açısından da bu yazıtlar dikkat çekicidir.

Farklı bağlamlar içermeleri ve farklı boylar tarafından meydana getirilmiş olmaları nedeniyle farklı lehçeleri yansıtmalarına karşın eski Türk yazısıyla yazılmış yazıt ve el yazmaları kimi ortak unsurlar içermektedir. Bu ortak unsurlardan biri de söz varlığıdır. Yazıt ve el yazmalarında yer alan sözcüklerin kimileri basit kimileri türemiş kimileri ise birleşik yapıdadır. Kimi türemiş sözcüklerin kök biçimleri ise aynı bölge yazıtları içerisinde geçmemektedir. Buna karşılık söz konusu kök biçimler diğer yazıt ve el yazmalarında tanıklanmıştır. Bu tip yapılar ileri öge olarak adlandırılmaktadır. İleri ögeler, yazıt ve el yazmalarının söz hazinesinin zenginliğini göstermenin yanında, eski Türk yazıt ve el yazmalarının birbiriyle olan söz varlığı açısından bağlantısını da göstermektedir. Dahası Yenisey Yazıtları'nın halkın bizzat diktiği yazıtlar olduğu düşünüldüğünde, bu yazıtların diğer yazıt ve el yazmalarıyla olan söz varlığı ortaklıklarının tespiti daha da önem kazanmaktadır. Yenisey Yazıtları'ndaki ileri ögelerin tespiti, Eski Türkçenin kök ve gövde zenginliğinin ortaya konulmasında katkılar sunacaktır. Türk dilinin gücünü ve sözcük dağarcığının zenginliğini tam anlamıyla tespit edebilmek için çeşitli araştırmalar yapan Doğan Aksan'a göre ileri ögeler, bu tespitin yapılabilmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Dahası Aksan'a göre özellikle eski Türk yazıtlarında türemiş biçimleri tanıklanmasına karşın kök biçimleri görülmeyen sözcükler, Türk dilinin o dönemden daha eski zamanlarına ışık tutmaktadır (1989: 326-328).¹ Buna ek olarak ileri ögelerin saptanması, Eski Türkçenin söz yapımının anlaşılmasına da katkılar sunacaktır. İleri ögelerin araştırılması sonucunda, Yenisey Yazıtları'nın söz varlığının tam anlamıyla tespiti de mümkün olacaktır. Ayrıca yapılacak olan bu çalışmayla takip edilen sözcüklerde görülen ses değişim ve gelişimleri ile Türk dilinin o dönemdeki ağız farklılıkları daha

1 Doğan Aksan'ın ileri ögeler konusundaki görüşleri için ayrıca bk. 2004: 81-90; 2017: 49-54.

sistematiik olarak izlenebilecektir.

Yapılan bu çalışmada ilk olarak Yenisey bölgesi yazıtlarındaki ileri ögeler tespit edilecektir. Tespit edilen her bir ileri ge, ayrı bir alt başlıkta derinlemesine incelenecektir. Aynı kök biçimden türemiş olan sözcükler aynı madde başı içerisinde yer alacaktır. Maddelerin sıralanışı alfabetik bir düzende olacaktır. Çalışmada, saptanan yapıların kök biçimlerinden ve bu kök biçimlerin aldığı eklerden de bahsedilecektir. Dahası saptanan kök biçimlerin diğer eski Türk yazıt ve el yazmaları içerisinde nerede ve hangi anlamda kullanıldığına da yer verilecektir. Ayrıca eğer tespit edilen kök biçim yazıt ve el yazmalarında geçmiyor ancak Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmış ise bu metinlere de atıfta bulunulacaktır. İleri ögelerin hangi yazıtın hangi satırında yer aldığı çalışmada yer alacaktır. İncelenen ileri ögelerin hangi yazıtın hangi satırında geçtiğinin belirtilmesinde yazıt adlarına değil envanter numaralarına yer verilecektir. Örneğin *adaklığ* sözcüğünün Yenisey bölgesi yazıtlarında nerelerde tanıklandıdağını belirtirken 10/11, 11/3, 42/6 biçimi kullanılacaktır. Burada ilk sayılar ilgili yazıtın envanter numarasını, ikinci sayılar ise satır numarasını belirtmektedir. Buna ek olarak incelenen ileri ögeler, bağlam içerisindeki tanıklamalarıyla birlikte sunulacaktır. Tespit edilen ileri ögelerin geçtiği tüm tanık cmlerinin verilmesi gereksiz bir hacimsel yük getireceğinden ileri ögelerle ilgili yalnızca birkaç örnek verilmekle yetinilecektir. İleri geler için alınacak örnek cmler anlam farklılıklarını göstermek amacını taşımaktadır.

Yenisey Yazıtları'ndaki ileri ögelerin tespitinin yapılacağı bu çalışmada incelenecek olan sözcüklerin kapsamına, söz konusu yazıtlarda geçen kişi ve yer adları dhil edilmeyecektir. Böyle bir ayırımın yapılmasının nedeni, takdir edileceği üzere kişi ve yer adlarının incelenmesinin sözcük türetimi ve anlam bilimi araştırmalarından çok daha derin çalışmaları gerektirmesidir. Kişi ve yer adları, takip edilmesi güç olan eski dönemlerdeki yapısal ve anlamsal birleşmelerle oluşmaktadır. İleri gelerde ise daha çok izi sürülebilen yapıların tespiti söz konusudur.

Yenisey bölgesi yazıtlarının neşri konusunda bugüne dek pek çok çalışma yürütülmüştür. Yenisey Yazıtları'nın yer aldığı Tuva-Hakasya coğrafyası, uçsuz bucaksız bir bozkırı ihtiva ettiğinden yazıtların tespiti oldukça güç bir iştir. Tüm olumsuz şartlara karşın günümüzde dahi yeni yazıtlar aranmaya ve bulunmaya devam edilmektedir. şu anda, yazıt sayısı açısından en geniş alışma Erhan Aydın'ın 2019 yılında yaptığı çalışmadır. Bu nedenle yapılan bu çalışmanın dil malzemesi, Aydın'ın bu çalışmada ortaya koyduğu Yenisey bölgesi yazıtları söz varlığıdır.

1. açığı

‘Ne acı!’ karşılığındaki *açıg* sözcüğü, *açı-* ‘acımak, acı duymak, üzgün hissetmek’ kök biçimine {- (X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Açı-* fiili, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Açıg* sözcüğü, Yenisey bölgesi yazıtlarında 48/2-8 ve 98/2’de tanıklanmıştır:

[...] *er başı yıta açığı a*

“Askerin başı, eyvah! Ne acı!” (Aydın, 2019: 156-157) [48/2]

[...] *buñ a adrıldıñız açığı a* [...]

“Ne sıkıntı! Ayrıldınız, ne acı!” (Aydın, 2019: 203) [98/2]

2. adaklıg

‘Ayaklı’ karşılığındaki *adaklıg* sözcüğü, *adak* sözüne {+IIg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Adak* adı, yazıt ve el yazmaları içerisinde KT K7 ve BK D30’da geçmektedir. *Adaklıg* sözcüğü, Yenisey Yazıtları’nda 10/11, 11/3 ve 42/6’da geçmektedir:

tört adak<lıg> yulkım sekiz adaklıg barımın buñum yok erdim

“dört ayaklı hayvanlarım, sekiz ayaklı malım mülküm (pek çoktu). (Hiçbir) derdim yoktur.” (Aydın, 2019: 65-66) [10/11]

3. adır- / adrı- / adrıma- / adrı-

Adır- ‘ayırarak’, *adırl-* ‘ayrılmak; ölmek’, *adırlma-* ‘ayrılmamak; ölmemek’ ve *adırl-* ‘ayrılmak; ölmek’ sözcükleri, **ad-* kök biçiminden türemiştir. *Adır-*, *adırl-*, *adırlma-* ve *adırl-* sözcüklerinin tümü ilk olarak {- (X)r-} ekini almıştır. Bu ek söz konusu sözcüklerde Gabain’in de işaret ettiği üzere basitinin anlamını (simplex) vermektedir (1988: 60). *Adrı-* sözcüğü {- (X)r-} ekinin sonra bir de {- (X)l-} ekini almıştır. *Adrıma-* sözcüğünde buna ek olarak {-mA-} eki vardır. *Adrı-* sözcüğüne {- (X)l-} ekiyle aynı edilgenlik fonksiyonunu üstlenen {- (X)n-} eki getirilmiştir. Bu durum, Yenisey bölgesi yazıtları içerisinde kimi lehçe farklılıklarının bulunduğunu gösteriyor olabilir. **Ad-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Adır-* 28/8; *adırlma-* 28/5-6 ve *adırl-* 32/13-14 ve 16’da geçmekteyken *adırl-* sözcüğü Yenisey bölgesi yazıtlarında sıkça tanıklanmıştır.²

tört iniligü ertimiz bizni erklig adırtı [...]

“Dört kardeş idik. Bizi güçlü (Tanrı) ayırdı.” (Aydın, 2019: 104-105) [28/8]

2 **ad-*, *adırl-* ve *adırl-* sözcükleri için ayrıca bk. Karaman, 2019. *Adrı-* sözcüğünün Yenisey yazıtlarındaki tüm tanıklamalarıyla ilgili bk. Aydın, 2019: 249.

[...] *kalın yağıka kaymatın tegipen **adrıldım*** [...]
“güçlü düşmandan (geri) dönmeden saldırırken ayrıldım (öldüm).”
(Aydın, 2019: 104) [28/2]

[...] *ézençüm e küzençüm e **adrılma seçlinme*** [...]
“İzdirabım (ve) koruyucum, (bizlerden) ayrılmayın, (bu dünyadan) seçilip ayrılmayın!” (Aydın, 2019: 104-105) [28/6]

<...> *éçiçim e **adrındım a***
“<...> sevgili ağabeyimden ayrıldım (öldüm).” (Aydın, 2019: 119) [32/13]

4. alku

‘Hepsi, tümü, bütünü, herkes, her şey’ karşılığındaki *alku* sözcüğü, Clauson’un da işaret ettiği üzere *alk-* ‘bitirmek, tamamlamak’ kök biçimine {-U} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 137a). *Alk-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında yalnızca KT K-D’de tanıklanmıştır. *Alku* sözcüğü, Yenisey yazıtlarında Adrianov/1 ve 71/1’de geçmektedir:³

[...] ***alkunı** kün ay körü yoriyur ben*
“her şeyi, güneş ve ayı görerek yaşamaya devam ediyorum.” (Aydın, 2019: 243)

<...> *[i]çinte bés **alkusı** artuk begimis? <...>*
“<...> içinde (herkesten?) beş fazlası (olan) beyimiz <...>” (Aydın, 2019: 186-187)

5. antlıg / antsız

‘Antlı; andı olan’ karşılığındaki *antlıg* ile ‘antsız; andı olmayan’ karşılığındaki *antsız* sözcüğü, *ant* kök biçiminden türemiştir. *Antlıg* sözcüğünün yapısında {+llg} eki varken *antsız* sözcüğündeki ek {+sIz} ekidir. *Ant* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Antlıg* ve *antsız* sözcükleri, Yenisey bölgesi yazıtlarında 11/8’de zıt anlamlı *antlıg antsız* ikilemesinin birer unsuru olarak kullanılmıştır:

***antlıg** adaşım a **antsızda** edgü eşim e adrıldım a*
“Ant içtiğim yoldaşım, ant ile bağlı olmayan iyi eşimden, dostumdan ayrıldım.” (Aydın, 2019: 70-71)

6. asıg

‘Fayda, kazanç, yarar’ karşılığındaki *asıg* sözcüğü, Erdal’ın da işaret ettiği üzere *as-* ‘artmak, çoğalmak, yükselmek’ kök biçimine {-(X)g}

3 *Alku* için ayrıca bk. Gabain, 1988: 93.

ekin'in getirilmesiyle kurulmuştur (1991: 179). *As* kök biçimi bir sesteş köktür. *As-* fiili, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uyğur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Asıg* sözcüğü, Yenisey Yazıtları'nda yalnızca 59/5'te geçmektedir:⁴

él eri? üçün üç asıg a tıdıg? <...>

“Yurdumun askeri için üç yararlı (şey)? engel <...>” (Aydın, 2019: 174)

7. bag / baglıg / ban-

Yenisey Yazıtları'nda geçen *bag* ‘birleşik’ (boy), *baglıg* ‘bağlı, birleşik’ ve *ban-* ‘bağlamak’ sözcüklerinin kök biçimi *ba-* ‘bağlamak’ sözüdür. *Bag* sözcüğünün yapısında {- (X)g} eki varken *baglıg* sözcüğünde bu ekten sonra bir de {+Ilg} eki bulunmaktadır. *Ban-* sözcüğünün yapısındaki ek ise {- (X)n-} ekidir. *Ba-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları içerisinde T1 K3, ŞU G Ek 1, IB 14-18 ve 33'te tanıklanmıştır. *Bag* sözcüğü, Yenisey yazıtlarında 1/2, 24/5, 27/7, 38/5, 49/1 ve 49/4'te; *baglıg* 73/6 ve Kök Haya/2'de; *ban-* ise 3/2 ve 10/5'te tanıklanmıştır:

[...] *altı bag bodunta beg<i> ertim* [...]

“Altı birleşik boyun beyi idim.” (Aydın, 2019: 43) [1/2]

<...>le *al<p> esiz baglıg bo<l>zun* [...]

“<...>le kahraman, ne yazık, bağlı (tâbi) olsun!” (Aydın, 2019: 238)

[Kök Haya/2]

altunlıg kéşig bélihte bantım [...]

“Altınlı (altınla süslü) okluğu belime bağladım.” (Aydın, 2019: 49)

[...] *altunlıg kéş egnin yü<d>tüm béhte ban<t>ım* [...]

“Altınlı (altınla süslü) okluğu sırtıma vurdum, belime bağladım.” (Aydın, 2019: 65)

8. bodun

‘Halk, millet’ karşılığındaki *bodun* sözcüğü, *bod* kök biçiminden türemiştir. Sözcüğün sonundaki ek, Türkologlar tarafından yaygın biçimde {+(X)n} olarak kabul edilmektedir. Ancak sözcüğün sonundaki ekin {+An} olduğu anlaşılmaktadır. Burada {+An} eki çokluk bildirmektedir. *Bodun* sözcüğü, boyların bir araya gelmesiyle oluşan ‘millet’ kavramına işaret etmektedir. *Bod* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca T1 B4 ve T2 K2'de geçmektedir. *Bodun* sözcüğü, Yenisey yazıtlarında sıkça tanıklanmıştır:⁵

[...] *altı oğuş bodunda üç yégirmi altı élim kanım a adrıldım* [...]

4 *Asıg* için ayrıca bk. Röhrborn, 1977: 227-230.

5 *Bodun* sözcüğünün Yenisey Yazıtları'ndaki tüm tanıklamaları için bk. Aydın, 2019: 255.

“Altı boylu halktan, on üç yurdumdan (?), hanımdan ayrıldım (öldüm).” (Aydın, 2019: 55) [10/2]

[...] *biñ er bodunum a esizim* [...]

“Bin askerim, halkım ne yazık!” (Aydın, 2019: 142) [42/2]

9. bökme- / böküşme-

‘Doymamak’ karşılığındaki *bökme-* sözcüğü, **bök-* kök biçimine {-mA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Böküşme-* sözcüğünün yapısında ise bu ekin yanı sıra bir de {- (X)ş-} eki bulunmaktadır. *Böküşme-* fiili, ölüm neticesinde kişilerin karşılıklı olarak birbirine doymaması anlamını karşılamaktadır. **Bök-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tek başına tanıklanmamıştır. Tes K1’de tanıklanan ‘büyük, ulu’ anlamındaki *bök* adı, *bök* sözcüğünün bir sesteş kök olduğunu göstermektedir. *Bökme-* ve *böküşme-* sözcükleri, Eski Türkçenin söz varlığında yalnızca Yenisey Yazıtları’nda tanıklanmıştır. Bu durum, ilgili sözcüklerin Eski Türkçenin daha o dönemdeki bir lehçe özelliğini yansıtmaya olası olduğunu düşündürmektedir. *Böküşme-* sözcüğü, yalnızca 59/2’de geçmekteyken *bökme-* sözcüğü, Yenisey bölgesi yazıtları içerisinde pek çok yerde tanıklanmıştır.⁶

[...] *kuyda kunçuyum a böküşmedim*

“Obada eşime doymadım.” (Aydın, 2019: 174) [59/2]

teñrideki künke yérdeki élimke bökmedim

“Gökteki güneşe (ve) yer(yüzün)deki yurduma doymadım.” (Aydın, 2019: 60) [7/3]

kuyda kunçuyum a bökmedim yıta buñ a özde oglumka bökmedim yıta buñ a

“Obada eşime doymadım, eyvah! Ne sıkıntı! Vadide oğluma doymadım, eyvah! Ne sıkıntı!” (Aydın, 2019: 232) [147/2]

10. bulgak

‘Karışıklık’ anlamındaki *bulgak* sözcüğü, Clauson, Erdal ve Tekin’in da ifade ettiği üzere *bulga-* ‘karıştırmak, karışıklık çıkarmak’ sözüne {- (X) k} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 336b; Erdal, 1991: 231; Tekin, 2003: 90). Kök biçim, yazıt ve el yazmaları içerisinde KÇ B11 ve ŞU G4’de tanıklanmıştır. *Bulgak* sözcüğü, Yenisey yazıtları içerisinde yalnızca 15/1’de geçmektedir:

bodun ara bulgak için elig uyamga adrılıtm esni

“Halk arasında karışıklık (olduğu) için elli akrabamdan ayrıldım (öldüm), ne yazık!” (Aydın, 2019: 81)

6 *Bökme-* sözcüğünün Yenisey Yazıtları’ndaki tüm tanıklamaları için bk. Aydın, 2019: 255-256.

11. butlug

‘Bacaklı’ karşılığındaki *butlug* sözcüğü, *but* kök biçimine {+IIg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *But* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken ‘but, ayak, bacak’ karşılığıyla Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Yazıt ve el yazmalarında *but* kök biçiminden türemiş tek sözcük olan *butlug* sözcüğü yalnızca 46/3’te geçmektedir:

élde kişim egri tewem tört butl<ug> yulkım

“Yurtta samurlarım, tek hörgüçlü develerim, dört bacaklı at sürülerim (var).” (Aydın, 2019: 154)

12. buyruk

‘Komutan’ karşılığındaki *buyruk* sözcüğü, Clauson, Erdal ve Tekin’in de işaret ettiği üzere *buyur-* ‘emretmek’ sözüne getirilen {-(X)k} ekiyle kurulmuştur (EDPT 387a-b; Erdal, 1991: 231; Tekin, 2003: 91). Sözcük, özellikle dönemin Türk siyasal yapılanması içerisinde en yetkin kişi olan kağanın ve kağandan sonra gelen üst düzey yetkililerin ‘kuvvetli isteği’ne işaret etmektedir. Bu mantıkla, *buyur-* sözcüğünün ifade ettiği emir neticesinde gereken işi, oluşu performansla döken kişi *buyruk* olmalıdır. Bu yönüyle *buyruk* sözcüğü bir unvan adıdır ve yazıt ve el yazmaları içerisinde sıkça tanıklanmıştır. *Buyur-* fiili, yazıt ve el yazmaları içerisinde herhangi bir yerde geçmemektedir. Kök biçim, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de tanıklanmazken Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Buyruk* sözcüğü, Yenisey yazıtları içerisinde yalnızca 71/4’te tanıklanmıştır:⁷

<...> *galı buyruk alp saşun*

“<...> Buyruk Alp Sangun” (Aydın, 2019: 187)

13. bütme-

‘İnanmamak, doymamak, kanmamak’ karşılığındaki *bütme-* sözcüğü, *büt-* kök biçimine {-mA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Büt-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları içerisinde tanıklanmamıştır. Kök biçim, ‘inanmak, doymak, kanmak’ anlamlarıyla Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Dahası *büt-* sözcüğü, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ‘doymak, tamam olmak’ anlamındaki ‘kanmak’ karşılığıyla daha sık kullanılmıştır. Sözcüğün olumsuz biçimi, Yenisey bölgesi yazıtlarında yalnızca 26/12’de tanıklanmıştır. Yenisey Yazıtları’nda ölen kişilere henüz doyulmadığı, onlarla yaşanan ömrün henüz kişileri tatmin etmediği veya ölen kişinin hayata doymadığı, görece daha pek çok gününün kaldığının vurgusu sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu itibarla *bütme-* sözcüğü bura-

⁷ *Buyruk* için ayrıca bk. Aydın, 2018: 121; Aydın, 2019: 188.

da 'doymamak' anlamına işaret etmektedir:

ökünmediñiz y[ita] körmediñiz bütmed[iñiz] <...>

“Pişman olmadınız. Ne yazık! Görmediniz, doymadınız. <...>” (Aydın, 2019: 100)

14. edgü

‘İyi, iyice’ karşılığındaki *edgü* sözcüğü, Tekin’in de işaret ettiği üzere *ed* ‘madde, mal mülk’ kök biçimine {+gU} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (2003: 82). *Ed* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Edgü* sözcüğü, Yenisey Yazıtları’nda 11/8, 13/3, 15/2, 26/10, 42/2-5 ve 71/2’de geçmektedir. Sözcük ayrıca 40’da *edkü* biçiminde tanıklanmıştır:⁸

antlıg adaşım a antsızda edgü eşim e adrıldım a

“Ant içtiğim yoldaşım, ant ile bağlı olmayan iyi eşimden, dostumdan ayırdım.” (Aydın, 2019: 70-71) [11/8]

erdem anar? at edkü? élge tağı? bar altun k' <...>

“Kahramanlık Anar? adın iyisi? yurda dağı? var. Altın <...>” (Aydın, 2019: 134)

15. egin / egir- / egri

Yazıt ve el yazmalarında tanıklanmayan ancak Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde sıkça geçen *eg-* fiili, günümüz Türk lehçelerinde de kullanımı devam eden bir sözcüktür. Yenisey bölgesi yazıtlarında geçen *egin* ‘omuz’, *egir-* ‘etrafını sarmak, kuşatmak, çevirmek’ ve *egri* ‘eğri’ türemiş sözcüklerinin kök biçimi bu *eg-* fiili olmalıdır. ‘Kuşatmak, çevirmek’ karşılığında kullanılan *egir-* fiili, *eg-* kök biçimine eklenen {-(X)r-} ekiyle kurulmuştur.⁹ *Eg-* kök biçimi ‘eğmek, bükmek, kıvrırmak’ anlamlarını karşıladığına göre buradan yapılacak bir akıl yürütmeye *egir-* sözcüğü, bir askerî terim olarak ‘askerin veya ordunun etrafını sarmak, çevirmek, kuşatmak’ eyleminde yapılan harekete işaret ediyor olmalıdır. Nitekim *egir-* sözcüğünün yazıtlarda tanıklandığı KT K6, KT K7 ve BK D31’deki kullanımları askerî açıdan yukarıda belirtilen anlamı karşılamaktadır. Bu noktada, Eski Türkçede kullanılan *eg-* *egir-*, *ewir-* / *ewür-*, *tewir-* ve *agtar-* sözcüklerinin benzer eylemleri karşılıyor olması da ayrıca dikkat çekicidir. Buraya Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçen ve aynı ‘çevirmek, kuşatmak’ anlamını karşılayan *egirt-* sözcüğünü de eklemek gerekir. Yenisey bölgesi yazıtlarından 43/3 tam olarak okunmadığından anlamı açık bir biçimde kavramak güç olsa da burada geçen

⁸ *Edgü* için ayrıca bk. Röhrborn, 1977: 338-348.

⁹ *Egir-* için ayrıca bk. Erdal, 1991: 536.

egir- sözcüğünün yukarıda ifade edilen askerî terimi içeriyor olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

er erdemim <ü>çün sü egir[e] <...> [ç]or adrlıtm

“Erkeklik kahramanlığım için orduyu kuşatarak(?) <...> Çor’dan ayrıldım.” (Aydın, 2019: 146)

Düz olanın karşıt anlamlısı olan *egri* sözcüğünün kök biçimi de *eg-* fiildir. *Egri* sözcüğü, *eg-* kök biçimine sırasıyla {-(X)r-} ve {-I} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Eg-* ve *egri* sözcükleri arasında anlam yönünden de bir ilişki vardır. Yenisey bölgesi yazıtlarında *egri* sözcüğü üç yerde tanıklanmıştır:

[...] *er erdemim üçün alpın altın kümüşüg egri tewe élde kişi kazgandıam a*

“Erkeklik kahramanlığımı elde etmek için sıkıntıyla altın, gümüş, tek hörgüçlü deve, yurda adam kazandım.” (Aydın, 2019: 70-71) [11/9]

[...] *ık gerçin egfri tew]em [...]*

“semiz ve koyu doru (renkli) tek hörgüçlü develerim” (Aydın, 2019: 135-136) [41/5]

élde kişim egri tewem [...]

“Yurtta samurlarım, tek hörgüçlü develerim” (Aydın, 2019: 154) [46/3]¹¹

Eg- kök biçiminden türemiş olabilecek diğer bir sözcük de *egin* ‘omuz’ sözcüğüdür. *Egir-* ve *egri* sözcüklerinde olduğu gibi *egin* sözcüğü de anlam açısından *eg-* fiiliyle ilişkili gibi görünmektedir. Bedenin bir parçası olarak omuz, ‘düz olmayan, eğri’ bir yapıdadır. Sözcük IB 18’de:

kerekü içi ne teg ol tügünüki ne teg ol köznüki ne teg körklüg ol egni neteg edgü ol [...]

“Çadırın içi nasıldır? Bacası nasıldır? Penceresi nasıl(dır)? Güzeldir. Çatısı nasıl(dır)? İyidir.” (Yıldırım, 2017: 37) biçiminde ‘çatı’ anlamıyla tanıklanmıştır. Sözcüğün karşıladığı ‘omuz’ ve ‘çatı’ anlamlarının mantıksal ilgisi anlaşılabilir. ‘Çatı’ karşılığında da yine çatının ‘düz’ olmaması vurgusu sezilmektedir. Bu akıl yürütmeye *egin* sözcüğü, *eg-* kök biçimine {-(X)n} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Egin* sözcüğü Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ‘omuz’; Karahanlı Türkçesi metinlerinde ise ‘omuz, sırt’ karşılığıyla kullanılmıştır. Sözcük, Yenisey Yazıtları’nda yalnızca 10/5’te tanıklanmıştır.¹²

[...] *altınlıg kēs egnin yü<d>tüm bélde ban<t>ım [...]*

“Altınlı (altınla süslü) okluğ omzuma vurdum, belime bağladım.”

10 *Egin*, *egir-* ve *egri* için ayrıca bk. Röhrborn, 1977: 358-359.

11 *Egri tewe* ifadesi için bk. Aydın, 2019: 72.

12 *Egin* için ayrıca bk. EDPT 109a.

(Aydın, 2019: 65)

16. egsük

‘Eksik, kusur’ karşılığındaki *egsük* sözcüğü, *egsü-* sözüne {-(X)k} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Egsü-* fiili, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde sıkça geçmekteyken yazıt ve el yazmalarında tek başına herhangi bir yerde tanıklanmamıştır. *Egsük* sözcüğü, Yenisey bölgesi yazıtlarında 44/5 ve 108/1’de geçmektedir:

er erdemimde egsüküm yok [...]

“Erkeklik kahramanlığında eksiğim yok.” (Aydın, 2019: 148)

er erdemim egsüki yok [...]

“Erkeklik kahramanlığımın eksiği yok (idi).” (Aydın, 2019: 211-212)

17. eñle-

‘Avlanmak’ karşılığındaki *eñle-* sözcüğü, *eñ* kök biçimine {+IA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Eñ* adı, yazıt ve el yazmalarında iki anlamı karşılayacak biçimde kullanılmıştır. *Eñ* sözcüğü, ‘av’ anlamının yanında bir de ‘en, ilk, daha’ karşılığında kullanılmıştır. *Eñ* kök biçimi, ‘av’ anlamını karşılamak üzere eş anlamlı *eñ meñ* ikilemesinin bir unsuru olarak IB 31’de tanıklanmıştır. *Eñle-* sözcüğünün IB 49’da *eñ meñ* ikilemesinde olduğu gibi *eñle- meñle-* eş anlamlı ikilemesinin bir unsuru olarak kullanılmış olması dikkat çekicidir. *Eñle-* sözcüğü, Yenisey bölgesi yazıtlarında yalnızca 42/5’te geçmektedir:

kadaşım erin eñleyü yogladın<ız> [...]

“Akraba(lar)ım erleriyle avlanıp yoğ töreni yaptınız.” (Aydın, 2019: 142-143)

18. eşin-

‘At koşturmak, atı rahvan sürmek’ karşılığındaki *eşin-* sözcüğü, *eş-* kök biçimine {-(X)n-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. ‘Atı rahvan sürmek’ anlamında kullanılan *eş-* fiili, atın bir sürüş özelliğini belirtmektedir. Her atla her binici tarafından yapılamayan bu sürüş tekniği, günümüzde de binicilik etkinlikleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Günümüz binicilik terimlerinde, bu tip rahvan tarzında sürülen atlar için ‘eşkin gidişli’ biçiminde bir adlandırma vardır. *Eş-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca IB 2’de tanıklanmıştır. Rahvan giden bir atın binicisi çok daha rahat bir yolculuk yapma imkânına kavuşmaktadır. IB 2’deki *yarın kéçe eşür men* cümlesinde vurgulanmak istenen de bu rahatlık olmalıdır. *Eşin-* sözcüğü, Yenisey Yazıtları’nda yalnızca 41/4’te geçmektedir.¹³

13 *Eşin-* gövde biçimi için ayrıca bk. Aydın, 2019: 137-138.

aşnuki atlarım eşintim [...]

“Önceki atlarımı rahvan sürdüm.” (Aydın, 2019: 135-136)

19. érte

‘Sonraki’ karşılığındaki *érte* sözcüğünün kök biçimi *ér-* filidir. Sözcük, sırasıyla *{-(X)t-}* ve *{-A}* ekini almıştır. ‘Ulaşmak, varmak, erişmek’ karşılığındaki *ér-* fiili, yazıt ve el yazmaları içerisinde KT D23, BK D19, T2 G1, ŞU K8, ŞU D3, ŞU G6-8, HT II/3, HT VIII/4, KarB1, III/6 ve Or. 8212/1692: (A) Sol 14’te tanıklanmıştır. Kök biçimin *{-(X)t-}* ekini almış gövde biçimi ise ‘devam etmek, sürmek’ anlamındadır. Yenisey Yazıtları’ndaki tanıklamasına ‘sonraki’ karşılığının uygun olduğu *érte* sözcüğü yazıtlarda, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde dahası çağdaş Türk lehçelerinde ‘yarın, sonraki gün’ anlamını karşılamaktadır. Sözcük, Yenisey bölgesi yazıtlarında yalnızca 45/1’de geçmektedir:¹⁴

oglan atım çuvuç inal [ér]te atım kümül öge

“Çocukluk adım Çuvuç Inal, erkeklik (sonraki) adım Kümül Öge(‘dir).” (Aydın, 2019: 151)

20. idok / idma-

‘Elden bırakmamak, göndermemek’ karşılığındaki *idma-* ile ‘kutlu, aziz’ karşılığındaki *idok* sözcükleri, *ı-* ‘göndermek’ kök biçiminden türemiştir. *Idok* sözcüğünün yapısında sırasıyla *{-d-}* ve *{-(X)k}* eki varken *idma-* sözcüğünde *{-d-}* ekinden sonra *{-mA-}* eki bulunmaktadır. İlk bakışta ‘göndermek’ ile ‘kutlu, aziz’ anlamı arasında bir bağlantı kurmak güçtür. Clauson’un da işaret ettiği üzere *idok* sözcüğünün karşıladığı anlam ‘yüce bir varlığa gönderilmiş, adanmış’ olmak açısından (EDPT 46a). Burada örneğin, kurbanların yüce bir varlığa ‘gönderilmesi, sunulması’ veya bir değer / şeyin yüce bir güce ‘adanması’ olarak düşünülebilir. *I-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında yalnızca KT G8 ve BK K6’da tanıklanmıştır. Yenisey Yazıtları’nda *idok* sözcüğü, 42/1 ve Adrianov/2’de; *idma-* ise yalnızca 10/7’de geçmektedir:

öz yérim idok yérim esiz e [...]

“Öz yerim kutlu yerim ne yazık!” (Aydın, 2019: 142)

berk <...> berkim e ata beniñ tagım a idok beniñ yalım kayam teñri-kenim çök

“Sarp <...> (Ey) yalçın kayam, babam, dağım, kutlum, yalçın (sarp) kayam! Azizim, amin!” (Aydın, 2019: 243)

kara bodunum katıglanıñ él törösün idmañ yita [...]

14 Clauson’un da işaret ettiği üzere sözcüğün ilk sesi /e/ değil /é/ dir. Sözcük için ayrıca bk. EDPT 202b.

“(Ey) halkım çalışın çabalayın. Yurdu, yasaları elden bırakmayın, ne acı!” (Aydın, 2019: 65)

21. kadaş / gadaş / kagadaş

‘Eş dost, akraba’ karşılığındaki *kadaş*, *gadaş* ve *kagadaş* sözcükleri, *ka* kök biçiminden türemiştir. *Ka* sözcüğü burada ‘hısım, akraba’ anlamını taşımaktadır. Her üç sözcük de {+daş} ekini almıştır. *Gadaş* sözcüğü, Eski Türkçenin daha o dönemdeki bir lehçe ayrımını yansıtıyor olmalıdır. Söz başında *k-* > *g-* ötümlüleşmesi bu evre için erken gibi görünmektedir. Buna karşın Yenisey bölgesi yazıtları özellikle büyük kağanlık yazıtları gibi kağanlığın denetiminde dikilen ve kağanlığı yöneten boyun ağız özelliklerini standart olarak alan yazıtlardan değildir. Yenisey bölgesinde o dönemde pek çok farklı Türk boyu yaşamaktaydı. Bu da birden fazla lehçe özelliğinin Yenisey yazıtlarında yer alması sonucunu doğurmuştur. Durum *kagadaş* sözcüğü için de benzerdir. Bir diğer önermeyle *kagadaş* sözcüğündeki ek, daha önce tanıklanmamış olan {+gadaş} ekidir. Eldeki veriler ışığında buna karar vermek güçtür. KKNB’de sözcüğün *kakadaş* biçiminde geçmesi dikkat çekicidir:¹⁵

[...] [*kalp ödler*]*teki kakadaş için* [...] KKNB, BTT XXV, 689-690. (Wilkens, 2007: 96)

Eski Türkçede birden fazla *ka* kök biçimi vardır. ‘Hısım, eş dost, akraba’ karşılığındaki *ka* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında herhangi bir yerde tanıklanmamıştır. *Ka* kök biçimi, bu anlamıyla Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanırken Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmemektedir. Dahası yazıt ve el yazmaları içerisinde *kadaş*, *gadaş* ve *kagadaş* sözcükleri, Yenisey bölgesi yazıtları dışında başka bir yerde tanıklanmamıştır. Yenisey yazıtlarında *kadaş* sözcüğü çok sık tanıklanırken *gadaş* ve *kagadaş* sözcükleri birer kez geçmektedir:¹⁶

urı kadaşım üç kinim kız kadaşım üç yançı?

“Erkek akrabalarıma, üç akrabama, kız akrabalarım (ile) üç?” (Aydın, 2019: 174) [59/7]

<...> *gadaş esizim b[ökmedim]*

“<...> Akrabalarım(a), ne yazık (ki), doymadım.” (Aydın, 2019: 171) [56/1]

[...] *eligin kagadaşım esizim*

“Elli akrabam (ile), ne yazık!” (Aydın, 2019: 135-136) [41/3]

15 Eski Türkçenin söz varlığında sık biçimde tanıklanan bir *ka kadaş* ikilemesi vardır. İkileme *ka kadaş* biçiminde geçmesine karşın buradaki sözcüğün gerek Yenisey Yazıtları’nda gerekse de KKNB’de bitişik yazılmış olması, sözcüğün bir türemiş biçim olduğunu düşündürmektedir.

16 *Kadaş*, *gadaş* ve *kagadaş* için ayrıca bk. Aydın, 2019: 172. *Kadaş* sözcüğünün Yenisey Yazıtları’ndaki tüm tanıklamaları için bk. Aydın, 2019: 261.

22. katıglan-

‘Çalışıp çabalamak, gayret etmek, kendini zorlamak’ karşılığında kullanılan *katıglan-* sözcüğü, Clauson ve Erdal’ın da işaret ettiği üzere *kat-* kök biçiminden türemiştir (EDPT 597b; Erdal, 1991: 191). *Katıglan-* sözcüğü, *kat-* sözüne sırasıyla $\{-(X)g\}$, $\{+IA-\}$ ve $\{-(X)n-\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Kat* sözcüğü, bir sesteş köktür ve birden çok anlamı karşılamaktadır. Burada *kat-* fiili ‘katlaşmak, sertleşmek’ anlamındadır. *Katıg* sözcüğü ise bir iş / oluş için gösterilen ‘gayret, çaba’ bir iş / oluş için çekilen ‘zorluk, güçlük’ açısından değerlendirilmelidir. Bu itibarla *katıglan-* sözcüğü, kişinin bir işin / oluşun üstesinden gelebilmek için kendini ‘zorlaması, çalışıp çabalaması’ olarak yorumlanmalıdır. *Kat-* fiili, yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi metinlerinde ‘katlaşmak, sertleşmek’ anlamıyla tanıklanmazken Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Katıglan-* sözcüğü, Yenisey yazıtlarında 10/7, 11/1 ve 45/3’te geçmektedir.¹⁷

üç oğlum a adrıldım a yıta bökmedim e katıglangıl [...]

“Üç oğlumdan ayrıldım, ne acı! (Onlara) doymadım. Çalışın (çabalayın).” (Aydın, 2019: 70) [11/1]

bolup katıglanıp otuz yaşım<a> öge boltum [...]

“Kaldım. Çalışıp çabalayıp otuz yaşımda öge oldum.” (Aydın, 2019: 151) [45/3]

23. kawış-

‘Kavuşmak, birleşmek’ karşılığındaki *kawış-* sözcüğünün yapısında rahatlıkla görülebilen bir $\{-(X)ş-\}$ eki vardır. Bu açık tespitle **kaw-* fiiline ulaşılmaktadır. Clauson, *kawış-* sözcüğüne kaynaklık eden **kaw-* fiili için ‘to come together, assamble’ karşılığını verir (EDPT 588a). **Kaw-* fiili, Eski Türkçenin söz varlığında tek başına herhangi bir yerde tanıklanmamıştır. *Kawış-* sözcüğü, Yenisey Yazıtları’nda 144/1 ve 145’te geçmektedir:

[...] kem katun kawışıp? [...]

“Kem (ve) Katun (ırmakları) kavuşarak” (Aydın, 2019: 231)

[...] katun kawışıp [...]

“Katun (ırmağı) kavuşup” (Aydın, 2019: 231)

24. kazgak / kazgan-

‘Kazanç’ ve ‘kazanmak’ karşılığındaki *kazgak* ve *kazgan-* sözcükleri, birer gövde biçimdir. Bu iki sözcük aynı kök biçiminden türemiştir. Bu

17 *Katıgla-* ve *katıglan-* sözcükleri için ayrıca bk. EDPT 600a-b; Erdal, 1991: 512.

kök biçimi kestirmek ise oldukça güçtür. Clauson'a göre *kaz-* fiili ile *kazgan-* sözcüğü arasında ince bir anlamsal bağlantı vardır. Clauson, *kazgan-* sözcüğünün *kaz-* kök biçimine {-gA-} ve {-(X)n-} eklerinin getirilmesiyle oluştuğu kanısındadır (EDPT 683a). Erdal ise *kazgan-* sözcüğünün açık bir biçimde gövde biçim olduğunu ancak sözcüğün kökünün bilinmediğini ifade eder (1991: 281, 604). Eldeki veriler ışığında Clauson'un görüşü kabul edilebilir görünmektedir. Bu itibarla *kazgak* sözcüğü de aynı kök biçime sırasıyla {-gA-} ve {-(X)k} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. Nitekim Tekin de *kazgak* sözcüğündeki eki {-(U)k} olarak tespit eder (2003: 91). Yazıt ve el yazmalarında, *kaz-* kök biçimi tek başına tanıklanmamıştır. Buna karşın kök biçim, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde sıkça geçmektedir. *Kazgak* sözcüğü, Yenisey bölgesi yazıtlarında 3/5 ve 108/2'te; *kazgan-* ise 11/9, 25/6, 26/4, 27/4, 98/1 ve 100/3'de geçmektedir:

teñri élimke kazgakım oglumın öz oglum altı biñ yuntum

“Kutlu yurdumda kazancım, çocuk(lar)ım (ve) altı bin atım.” (Aydın, 2019: 48)

[...] *élimke kazgak[ım] erdemim beş yégirm<i> ölümişim*

“Yurdum (için) kazancım, kahramanlığım (şudur ki ben) on beş asker öldürdüğüm.” (Aydın, 2019: 211-212)

kanınız yoklayur kadaşlarıñız kazganur esiz e <...>

“Hanınız göğe yükselir (yok olur), akrabalarımız kazanır, ne yazık! <...>” (Aydın, 2019: 97) [25/6]

<...> *a/e éliñiz üçün kazganu öz kuy yıta esiz*

“Yurdunuz için kazandınız. Vadi (ve) obalar, ne acı! Ne yazık!” (Aydın, 2019: 99-100) [26/4]

25. keçig

‘Geçit’ karşılığındaki *keçig* sözcüğü, *keç-* kök biçimine {-(X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Keç-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında BK G-D, BK K3, BK D26-27, BK D30, KT G4, KT D37-39, T1 K1, T2 B3, T2 B9, KÇ D4, ŞU G1-3-5 ve ŞU D4'te tanıklanmıştır. *Keçig* sözcüğü, Yenisey bölgesi yazıtlarında 24/4, 112, 114 ve 116'da geçmektedir:

kişi arası éşid kara señir keçig

“Kişi(ler) arasında, işit (ki) Kara Sengir Geçidi'nde.” (Aydın, 2019: 93) [24/4]

tebsey keçig kutlug keçig

“Tepsey Geçidi, kutlu geçit.” (Aydın, 2019: 215) [114]

26. konturma-

‘Yerleştirmemek’ karşılığındaki *konturma-* sözcüğünün kök biçimi *ko-* fiildir. *Konturma-* gövde biçimi sırasıyla $\{-(X)n-\}$, $\{-tUr-\}$ ve $\{-mA-\}$ ekini almıştır. Yazıt ve el yazmalarında, *ko-* kök biçiminden türemiş kimi sözcükler bulunmakla birlikte kök biçim tek başına geçmemektedir. *Ko-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında da tanıklanmamıştır. *Konturma-* sözcüğü, Yenisey bölgesi yazıtlarında yalnızca 100/3’te geçmektedir.¹⁸

[...] *kazga<ntı>m özin alıp kont<ur>madım*

“Kazandım, kendini alıp başka yere yerleştirmedim.” (Aydın, 2019: 206)

27. kuşla-

‘Kuş avlamak’ karşılığındaki *kuşla-* sözcüğü, *kuş* kök biçimine $\{+IA-\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Kuş* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları içerisinde tek başına IB 3-4-15-35-43-44-51-56-61 ve 64’te tanıklanmıştır. *Kuşla-* sözcüğü, Yenisey bölgesi yazıtlarında yalnızca 48/5’te geçmektedir:

tugdı turñaj artzun kuşladaçı bilge totok yok [...]

“Doğan turnanız çoğalsın. (Yırtıcı) kuş avlayacak bilge Totok (artık) yok.” (Aydın, 2019: 156-157)

28. külüg

‘Ünlü, sanlı, şöhretli’ karşılığındaki *külüg* sözcüğü, *kü* kök biçimine $\{+IIg\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. ‘Ün, san, şan şöhret’ ve ‘ses’ karşılığında kullanılan *kü* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında KT D12-25-26, BK D10-20-21-22-36, KÇ B12, Su 4 ve Talas 6/3’de tanıklanmıştır. *Kü* sözcüğü bir sestüş köktür. *Külüg* sözcüğü, Yenisey bölgesi yazıtlarında özellikle kişi adı parçası olarak sıkça geçen bir sözcüktür.¹⁹

öçin külüg tirig ben [...]

“(Ben) Öçin Külüg Tirig’im.” (Aydın, 2019: 49) [3/3]

külüg apa ben

“(Ben) Külüg Apa’yım.” (Aydın, 2019: 88) [20/2]

29. küzençü

‘Koruyucu’ karşılığındaki *küzençü* sözcüğünün kök biçimi açık değildir. Sözcüğün yapısında yer alan $\{-(X)nçU\}$ eki rahatlıkla tespit edilebilir durumdadır. Buradaki sorun sözcüğün kök biçimi üzerinedir. Tekin, sözcüğün **küze-* fiilinden türediği görüşündedir ve **küze-* için ‘korumak’ karşılığını düşünür (2003: 93). *DLT*’de geçen *küze-* sözcüğü ‘güzü geçirmek’

18 *Kon-* sözcüğü için ayrıntılı bilgi için bk. Karaman, 2020: 86.

19 *Külüg* sözcüğü için ayrıca bk. Aydın, 2019: 59. Sözcüğün Yenisey bölgesi yazıtlarındaki tüm tanıklamaları için bk. Aydın, 2019: 265.

anlamındadır ve *küz* 'sonbahar' adıyla ilgilidir. *Küzençü* sözcüğüyle aynı kök biçimden türemiş izlenimi veren *küzet* 'karakol'; *küzetçi* 'gözetici' ve *küzet-* 'gözetmek, korumak kollamak' sözcüklerinin yapısını çözümlemek de güçtür. Tekin'in görmek istediği **küze-* fiili, bu üç sözcükten anlaşılabilenmekteyken Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen *kügçi* 'gözcü, bekçi' sözcüğünde Tekin'in önermesi zayıflamaktadır. *Kügçi* ve *küzetçi* sözcükleri, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kügçi küzetçi* 'gözcü, bekçi' ikilemesinin birer unsuru olmuştur:

[...] *biznide adın balık uluş ordu karşı kügçi küzetçi neçe tözün yavaş teñriler erserler* [...] AY, 434 (VI. 16b.), 2, (Kaya, 1994: 247)

[...] *kügçi küzetçiler için* [...] KKNB, BTT XXV, 258. (Wilkens, 2007: 68)

Aynı sözcüğü Özlem Ayazlı *kökçi* biçiminde okur ve 'bekçi' karşılığını verir:

[...] *kölükler yilkalar kergey tép kökçi küzetçi turgurup* [...] Eski Uygur Din Dışı Metinler, E 1, 53-54, (Ayazlı, 2016: 425)

Eski Türkçenin söz varlığında özellikle Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *küzet-* sözcüğüyle ikileme teşekkülünde kullanılan bir *kü-* 'korumak, kollamak, saklamak, sahip çıkmak' fiili vardır. *Kü-* sözcüğü, Yabogan yazıtının 2. satırında da 'korumak kollamak, gözetmek' anlamıyla geçmektedir.

kişi engey erinç él kü ayalmış ayargu A er señün <...>

"İnsan eğer alçalırsa, yurdu koru, saygın, tanınmış (olup) hürmet edilesi, övülesi, halk tarafından tanınmış olan, general." (Tıbikova vd. 2012: 140-141)

Sözcük, Karahanlı Türkçesi metinlerinde ise tanıklanmamıştır. *Kü-* sözcüğü, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde üç unsurlu *açın- kü- küzet-* ve iki unsurlu *kü- küzet-* ikilemesinin bir unsuru olarak:

[...] *açtnu küyü küzetü tutduñ* [...] T III 84-18, 7. (Demirci, 2014: 87)

[...] *[tapç]ada küyü küzetü tutup* [...] AY, 91 (II. 29a.), 7, (Kaya, 1994: 103)

[...] *kamag kutlar wahşikler turgaru iye basa küyü küzetü tutarlar* [...] Sekiz Yükme, 48. (Bang vd., 1934: 207)

[...] *adatin tudatin küyü küzetü tutar* [...] Mz. 35 + Mz. 297, arka 7. (Elmalı, 2014: 81)

biçiminde kullanılmıştır. Ayrıca *kü-* kök biçimi, {-mAk} ekini almış biçimiyle de tanıklanmıştır:

[...] *umug inag bolup kümek küzetmek kılı* [...] AY, 29 (S. 16a.), 13, (Kaya, 1994: 72)

[...] *tört törlüg tözün tınlıglarig kümek küzetmek kılurlar* [...] BTT III, İnsadi Sûtra, 516. (Tezcan, 1974: 49)

Özellikle *kü- küzet-* ikilemesi, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde sıkça geçmektedir. Bu noktada *küzençü* sözcüğüyle *kü-* kök biçimi arasında bir ilgi olduğu söylenebilir. Eski Türkçede kullanımı bulunan bir *{-(X)z-}* eki varsa da buradaki durumu açıklamakta kullanılıp kullanılmayacağı kanıtlanabilir durumda değildir. *Küzençü* sözcüğü, Yenisey yazıtlarında yalnızca 28/6'da geçmektedir.²⁰

[...] *ézençüm e küzençüm e adrılma seçlinme* [...]

“İzdirabım (ve) koruyucum, (bizlerden) ayrılmayın, (bu dünyadan) seçilip ayrılmayın!” (Aydın, 2019: 104-105)

30. ogadma-

‘Elde edememek, imkân, zaman bulamamak’ karşılığındaki *ogadma-* sözcüğü, **og* kök biçiminden türemiştir. Erdal, sözcüğü *og* + *ad-* biçiminde düşünür ve sözcüğe ‘to tarry, to fall behind’ karşılığını verir. Erdal, *ogad-* sözcüğüne kaynaklık ediyor olabileceğini belirttiği *og* kök biçimi için ‘pause, free time’ anlamını verir (1991: 488-489). Tekin de *og* + (A) *d-* olarak düşündüğü sözcüğe ‘geri kalmak, gecikmek, ara vermek’ karşılığını verir. Tekin, **og* kök biçimi için ise ‘ara, fasıla’ anlamını düşünür (2003: 86). Burada **og* kök biçimi, sırasıyla *{+(A)d-}* ve *{-mA-}* eklerini almıştır. **Og* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Ogadma-* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Yenisey Yazıtları’nda 51/2, 70/3 ve 109/4(?)’te geçmektedir.²¹

[...] *er erdemi tokuz ogadmadım a yérim esiz e*

“Erkeklik kahramanlığımı dokuz (kez) elde edemedim (imkân bulamadım), toprağıma (yurduma), ne yazık!” (Aydın, 2019: 166-167)

er [erdemim]? l’? ogadmadım tokuz <...>

“Erkeklik kahramanlığımı? elde edemedim? Dokuz <...>” (Aydın, 2019: 185)

[...] *er erdem[im] unamaz oghumd’ mn’ (ogadmadım?)* [...]

“Erkeklik kahramanlığımı onaylamadı(lar). Çocuklarım(a) (imkân bulamadım?)” (Aydın, 2019: 213) [109/4]

31. olor- / olorma-

‘Oturmak, bir yerde kalmak’ karşılığındaki *olor-* ve bu sözcüğün *{-mA-}* ekini almış biçimi olan *olorma-* sözcüğü, bir gövde biçimdir. *Olor-* söz-

20 *Küzençü* için ayrıca bk. Aydın, 2019: 107.

21 *Ogadma-* sözcüğü için ayrıca bk. EDPT 81a; Aydın, 2019: 167.

cüğü, Tekin'in de işaret ettiği üzere **ol-* kök biçimine {-(X)r-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (2003: 95). Burada **ol-* fiiline gelen ek basitinin anlamını vermektedir (simplex). *Ol* sözcüğü bir sestüş köktür. **Ol-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında herhangi bir yerde tanıklanmamıştır. Yenisey yazıtlarında, *olor-* sözcüğü 48/5; *olorma-* sözcüğü ise 109/2'de geçmektedir:

[...] *artzun alp köğşin? oloru kaltı*

“Çoğalsın kahraman Köğşin(ler)(?). Oturup kalsın (öylece kalsın).” (Aydın, 2019: 156-157)

<...> *adrıldı<m> olorma<dt>m(?)*

“Ayrıldım, oturmadım <...>” (Aydın, 2019: 213)

32. *ökünç* / *ökünme-*

‘Pişmanlık’ ve ‘pişman olmamak’ karşılığındaki *ökünç* ve *ökünme-* sözcüklerinin birer gövde biçim olduğu açıkça görülmektedir. Eski Türkçede *ökün-* ‘pişman olmak, üzülmek’ sözcüğü sıkça tanıklanmıştır. Ancak *ökün-* fiilinin bir kök biçim olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü *ökün-* sözcüğünde rahatlıkla fark edilebilen bir {-(X)n-} eki vardır. Bu ek, fiillere gelerek yeni edilgen veya dönüşlü fiiller türetmektedir. *Ökün-* sözcüğündeki {-(X)n-} eki dönüşlülük bildirmektedir. Buradan hareketle *ökün-* sözcüğüne kaynaklık eden bir *ök-* fiiline ulaşılabilir. *Ök-* sözcüğü, Eski Türkçede sıkça tanıklanan *ö-* ‘düşünmek’ kök biçimiyle ilgili olmalıdır. Zira ‘pişman olmak’ eylemi, dönüşlülük anlatımıyla ifade edilebilen bir durumdur. Ayrıca pişman olmak durumu, bir akıl yürütmeye ‘kişinin kendi kendine derinlemesine düşünerek pişmanlığı kavraması, fark etmesi’ biçiminde algılanmaktadır. Eski Türkçede tanıklanan {-(X)k-} eki düşünüldüğünde bu önerme mümkün gibi görünmektedir. *Ö-* ve *ök-* fiillerinin anlamsal farkı üzerinde durulmalıdır. Benzer bir anlamsal ayrım *ö-* ve *öd-* fiilleri için de geçerlidir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *ökün-* sözcüğü ile birlikte farklı formlar içerisinde eş anlamlı ‘pişman olmak’ karşılığında ikileme teşekkülünde kullanılan bir de *ötün-* sözcüğü vardır. *Ötün-* sözcüğü de yukarıdaki önermenin doğruluğunu sınamakta bir başka örnek olabilir.

Bu bilgiler ışığında *ökünç* sözcüğünün *ökün-* gövde biçimine {-ç} ekinin getirilmesiyle kurulduğu sonucuna ulaşılabilir. Aynı gövde biçime {-mA-} ekinin getirilmesiyle de *ökünme-* sözcüğünün türetildiği düşünülebilir. *Ö-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında KT G5, BK K4-6, Tuekta IV/2 ve IB 16'da tanıklanmıştır. *Ökünç* sözcüğü, Yenisey yazıtlarında yalnızca 68/22; *ökünme-* sözcüğü ise 26/12'de geçmektedir.²²

22 *Ökünç* için ayrıca bk. Aydın, 2019: 176.

yaşımda adrılıtım ökünç e

“Yaşımda ayrıldım (öldüm), ne pişmanlık!” (Aydın, 2019: 182-183)

ökünmediñiz y[ıta] körmediñiz bütmed[iñiz] <...>

“Pişman olmadınız. Ne yazık! Görmediniz, doymadınız <...>” (Aydın, 2019: 100)

33. seçlin- / seçlinme-

‘Seçilip ayrılmak (ölmek)’ karşılığındaki *seçlin-* sözcüğünün kök biçimi *seç* sözcüğüdür. *Seç* sözcüğünün burada ad göreviyle mi yoksa fiil göreviyle mi kullanıldığı açık değildir. *Seçlin-* sözcüğünün yapısal çözümlemesi konusunda iki farklı açıklama yapılabilir. İlk açıklamada *seç* sözcüğü bir addır ve sırasıyla {+IA-} ve {-(X)n-} eklerini almıştır. Bu itibarla sözcüğü *seçlen-* biçiminde okuma denemeleri vardır. Burada *seç* adı için bir karşılık bulmak güçtür. İkinci açıklamada ise *seç-* fiili sırasıyla {-(X)l-} ve {-(X)n-} eklerini almıştır. Eldeki veriler ışığında bu iki açıklamadan hangisinin daha doğru olduğunu kestirmek güçtür. *Seç* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları içerisinde herhangi bir yerde geçmemektedir. Buna karşın *seç-* fiili, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde sıkça geçmektedir. *Seçlin-* ve *seçlinme-* sözcükleri, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Yenisey bölgesi yazıtlarında *adrıl-* sözcüğüyle birlikte ikileme unsuru olarak kullanılmıştır. *Seçlinme-* sözcüğünün yapısındaki ek ise {-mA-} ekidir.²³

adrılıtım seçlintim yıta buñ a

“(Sizlerden) ayrıldım, (bu dünyadan) seçilip ayrıldım eyvah! Ne sıkıntılı!” (Aydın, 2019: 146) [43/2]

[...] *ézençüm e küzençüm e adrılma seçlinme* [...]

“Izdirabım (ve) koruyucum, (bizlerden) ayrılmayın, (bu dünyadan) seçilip ayrılmayın!” (Aydın, 2019: 104-105) [28/6]

34. sözle- / sözlet-

Sözle- ‘söylemek’ ve *sözlet-* ‘söyletmek’ sözcüklerinin kök biçimi, Gabain ve Tekin’in de işaret ettiği üzere **sö-* sözcüğüdür (Gabain, 1988: 55; Tekin, 2003: 93). *Sözle-* sözcüğü, **sö-* kök biçimine sırasıyla {-(X)z} ve {+IA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Sözlet-* sözcüğünde ise bu eklerden sonra bir de {-(X)t-} eki vardır. **Sö-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tek başına tanıklanmamıştır. *Sözle-* ve *sözlet-* sözcükleri, Yenisey bölgesi yazıtlarında yalnızca Adrianov/3’te geçmektedir.²⁴

esizni sözleti bitiyür ben ukuglı kişi erke sözleyü bérdim

²³ *Seçlin-* ve *seçlinme-* için ayrıca bk. Aydın, 2019: 107; Karaman, 2019.

²⁴ **Sö-* için ayrıca bk. Gabain, 1988: 55; Tekin, 2003: 93.

“Ne yazık! Sözlerimi yazıyorum. Anlayan insanlar (için) söyleyiverdim.” (Aydın, 2019: 243)

35. tamka / tamkalıg

Tamkalıg ‘damgalı, mühürlü’ sözcüğünün bir gövde biçim olduğu açıktır. Çünkü *tamgalıg* sözcüğünün yapısındaki {+IIg} eki kolaylıkla fark edilebilmektedir. Ancak bu ekin getirildiği *tamga / tamka* sözcüğünün de bir kök biçim olmadığı anlaşılmaktadır. Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanan {-gA} eki düşünüldüğünde bu olasılık güçlenmektedir. Eski Uyur Türkçesinde geçen bir *tam-* ‘yanmak, tutuşmak, parlamak’ fiili vardır. *Tamga / tamka* sözcüğüne kaynaklık eden kök biçim, Tekin’in de işaret ettiği üzere bu *tam-* fiili olmalıdır (2003: 89-90). Yazıt ve el yazmalarının oluşturulduğu dönemlerde damgaların nasıl yapıldığı göz önüne alındığında *tam-* fiili ile *tamga / tamka* sözcüğü arasındaki anlamsal bağlantı açıkça anlaşılmaktadır. Bu bağlantıyı Talat Tekin de tespit eder (2003: 89-90). *Tam* kök biçimi bir sestüş köktür. *Tam-* kök biçimi, yukarıda ifade edilen anlamıyla yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmamıştır. *Tamka* sözcüğü, Yenisey yazıtlarında yalnızca 41/4’te; *tamkalıg* ise 26/6’da geçmektedir:²⁵

[...] *awga ben er altı yüz tamk<a> at*

“Ava (giderken) bindiğim altı yüz damga(lı) atım.” (Aydın, 2019: 135-136)

yérdeki tamkalıg yılka buı[suz erti]

“Ülkedeki damgalı at sürüleri sıkıntısız idi.” (Aydın, 2019: 99-100)

36. tilek

‘Dilek, istek’ karşılığındaki *tilek* sözcüğü, Clauson’un da işaret ettiği üzere *tile-* sözüne {- (X)k} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 498a). *Tile-* fiili, yazıt ve el yazmaları içerisinde T1 D6 ve IB 24’te tanıklanmıştır. *Tilek* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Yenisey bölgesi yazıtlarında 135/3’te geçmektedir:²⁶

<...> *ıju tilek bitidin? biti<g>*

“<...>ngü dileklerini kazıdı(ğ)ın (bu) yazıt.” (Aydın, 2019: 225)

37. tirig

‘Diri, canlı’ karşılığındaki *tirig* sözcüğü, Clauson’un da işaret ettiği üzere **tir-* ‘hayatta olmak’ kök biçimine {- (X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 529b, 543b). Her ne kadar **tir-* kök biçiminden türemiş

25 *Tamka* için ayrıca bk. EDPT 504b, 505a; Erdal, 1991: 378-380.

26 *Tile-* için ayrıca bk. Erdal, 1991: 247-248. *Tilek* sözcüğünün **ti-* kök biçiminden türediği görüşü için bk. Gülensoy, 2007: 283-284. Clauson ve Clauson ile aynı görüşü paylaşan araştırmacıların ilgili sözcüğü ‘söylemek, demek’ fiiliyle ilişkilendirmeme nedeni, bu sözcüğü /é/ sesiyle *té-* olarak görmeleri olmalıdır.

olduğu anlaşılan kimi sözcükler varsa da Eski Türkçenin söz varlığında *tir- kök biçimi tek başına tanıklanmamıştır. *Tirig* sözcüğü, Yenisey Yazıtları'nda 3/3, 6/1, 26/1, 42/6, 44/6, 51/1, 53/1, 55/3, 64, 98/3 ve 4'te geçmektedir. Sözcük, Yenisey Yazıtları'nda sıklıkla kişi adı ve unvanı olarak tanıklanmıştır:

biz (ben?) sekiz adaklıg barımın bagşım a tirig bökmmedim

“Biz (ben), sekiz ayaklı malıma mülküne, bakşıma? hayattayken doymadım.” (Aydın, 2019: 142-143) [42/6]

arslan külüg tirig oğlu ben külüg toğan ben

“(Ben) Arslan Külüg Tirig(‘in) oğluyum. (Adım) Külüg Doğan(‘dır).” (Aydın, 2019: 148) [44/6]

38. tokış

‘Savaş’ karşılığındaki *tokış* sözcüğünün kök biçimi bir yansıma sözcük olan *tok* adıdır. Bir nesneye / şeye vurulduğunda çıkan sese işaret eden *tok* sözcüğü, {+I-} ekini alarak *toki-* biçimini almıştır. ‘Vurmak’ anlamındaki *toki-* sözcüğü ise {-(X)ş} ekini alarak ‘karşılıklı vurma eylemi’nin yani ‘savaşın’ adı olmuştur. *Tok* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde T1 G1 ve Tes K5’te ‘aç olmayan’ karşılığıyla geçmekteyken yukarıda ifade edilen anlamıyla herhangi bir yerde tanıklanmamıştır. Sözcük, ilgili anlamıyla Eski Uygur Türkçesinde de geçmemektedir. *Tok* yansıma sözcüğü, DLT’nin söz varlığında ikileme unsuru olarak:

tok tok etti

“Bir taşın bir taşa düşmesi gibi katı bir şey ses çıkardı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 144 / 20)

[...] *er kişi birle tok tok boltı*

“Adam ile kadın arasında sertlik (geçimsizlik) oldu.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 144 / 21)

biçiminde geçmektedir. Bu tanıklamalar *tok* sözcüğünün açıklanmasında açık bir kanıttır. *Tok* sözcüğü, Yenisey bölgesi yazıtlarında kişi adı parçası olarak geçmekle birlikte yukarıda ifade edilen anlamı içermemektedir. *Tokış* sözcüğü, Yenisey Yazıtları'nda yalnızca 49/3'te geçmektedir:²⁷

er erdemim éki elig tokışım yag<ı>da otuz erig ölürdüm esni

“Erkeklik kahramanlığım (için) kırk iki savaş (yaptım). (Bu savaşlarda) otuz askeri öldürdüm, ne acı!” (Aydın, 2019: 163)

39. tüken- / tüketi

²⁷ *Tokış* için ayrıca bk. Aydın, 2019: 164.

‘Tükenmek (ölmek)’ ve ‘tükeninceye kadar’ karşılığındaki *tüken-* ve *tüketi* sözcüklerinin kök biçimi açık değildir. Türkolojide genel eğilim *tüke-* fiilinin bir kök biçim olduğu üzerinedir. Ancak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen *tük tümen* eş anlamlı ikilemesinin ilk unsuru olarak kullanılan bir *tük* sözcüğü tanıklanmıştır:

[...] **tük tümen** *törlüg taşok edlerin* [...] Eski Türk Şiiri, 10. Otuz Beş Burkana Saygı. (Arat, 1991: 98)

[...] **tük tümen** *tnlıglarıg kutgartıñız* [...] T III D 260 11, 67. (Bang ve Gabain, 1930: 58)

[...] **tük tümen** *yıl örtlüg yalınlıg* [...] 66. 4 = 177 183 333, arka 15. (Tekin, 1976: 126)

[...] *kagan katun* **tük tümen** *yaşazun* [...] BTT XIII, Avalokiteşvara, 68. (Zieme, 1985: 125)

Tük tümen ikilemesi için ‘sayılamayacak kadar çok, sayısız’ karşılığını vermek mümkündür. *Kutadgu Bilig*’de de *tük* sözcüğü ‘çok, fazla, tamam olmuş’ anlamıyla kullanılmıştır. Tanıklamalar göz önüne alındığında buradaki *tük* sözcüğü ile *tüke-* sözcüğü arasında bir bağlantı sezilmektedir. Bu itibarla *tüke-* sözcüğünün kök biçimi, *tük* olarak kabul edilebilir. *Tüke-* sözcüğündeki ek ise {+A-} olarak ifade edilebilir. Eldeki veriler elbette ki bu önermeyi kanıtlamak için yeterli değildir. Yine de *tüken-* ve *tüketi* sözcüklerinin etimolojisi için bu olasılık da göz ardı edilmemelidir.²⁸ *Tüke-* sözcüğü, bir gövde biçim olarak alınırsa *tüken-* ve *tüketi* sözcüklerindeki eklerin {-(X)n-}, {-(X)t-} ve {-I} olduğu açıktır. *Tük* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında herhangi bir yerde tanıklanmazken *tüke-* sözcüğü ŞU G Ek1, MİK III 35a+b: B4, MİK III 200 I: A1 ve IB 3’te geçmektedir. *Tüken-* ve *tüketi* sözcükleri, Yenisey Yazıtları’nda birer kez 11/3 ve 149/6’da tanıklanmıştır:

sekiz adaklıg barımıg üçün yılki **tüketi** *bardım* [...]

“Sekiz ayaklı malım mülküm için at sürüm tükeninceye kadar gittim.” (Aydın, 2019: 70)

töpüt üpede? birke **tükendim** *e*

“Tibet? ülkesinde? tükendim (öldüm).” (Aydın, 2019: 233)

40. **tüşür-** / **tüşürmek**

Yenisey Yazıtları’nda ‘düşürmek, indirmek, getirmek’ karşılığında kullanılan *tüşür-* sözcüğü, *tüş-* kök biçimine {-(X)r-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. ‘Yerli yerinde söyleme’ karşılığının verilebileceği *tüşürmek* sözcüğünün de aynı *tüş-* kök biçimine sırasıyla {-(X)r-} ve {-mAk} ekinin getirilmesiyle oluştuğu söylenebilir. *Tüş-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında

28 *Tüke-* sözcüğünün etimolojisi adına farklı bir görüş için bk. Aksan, 1989: 327.

rında KT K4, T1 G9, T1 K6'da 'inmek, ölmek, gitmek'; ŞU K5, ŞU D7, ŞU G2-5-7-10-13, ŞU B1-2-4'te 'geri dönmek'; IB 46-64'te ise 'düşmek; inmek, konmak' anlamlarını karşılayacak biçimde geçmektedir. *Tüşür-*sözcüğü, Yenisey bölgesi yazıtlarında yalnızca 28/3'te geçmektedir. *Tüşür-mek* sözcüğünün ise yazıt ve el yazmalarındaki tek tanımlaması 48/6'dadır:

iniñizke eçinizke ingen yüki éld<e> tüşürtüñüz

"Kardeşlerinize, ağabeylerinize dişi devenin (sırtındaki) yükü (?) yurda indirdiniz / getirdiniz." (Aydın, 2019: 104)

[...] *kañıçım alp <u>kuşça bunu tüşürmek ertiniz buñka taşın beñkü tiker men yıtı*

"Babacığım yiğit bir anlayışla bunu söylemek istediniz. Buraya taşını ebedi (kalmak üzere) dikiyorum, eyvah!" (Aydın, 2019: 156-157)

41. *ulga-* / *ulgadur-* / *ulug*

'Büyüme, yetişme' ve 'büyütmek, yetiştirmek' karşılığındaki *ulga-* ve *ulgadur-* sözcüklerinin kök biçimi açık değildir. Bu sözcüklerin gövde biçim olduklarını kabul ettikten sonra hangi kök biçimden türedikleri üzerine iki önerme ileri sürülebilir. İlk önermede Clauson'un da işaret ettiği üzere bu iki sözcüğün kök biçimi *ulug* adıdır (EDPT 138b). Gabain, sözcüğü *ulgad-* olarak alır ve *ulug* sözcüğünün {+ad-} ekini aldığını savunur (1988: 48). Tekin, sözcüğü *ulgat-* olarak düşünür ve *ulug* sözcüğünün {+(A)d-} ekini aldığını tespit eder (2003: 88). Erdal ise sözcüğü *ul(u)g+ad-* biçiminde verir (1991: 489). *Ulug* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında sıkça geçmektedir.

İkinci önermede ise bu iki sözcük, *ul* 'dip, zemin' sözcüğünden türemiştir. Türkolojide genel yönelim her ne kadar ilk öneri üzerinde olsa da bu ikinci önerme de göz ardı edilmemelidir. 'Bir şeyin büyümesi' dikey bir mantıkla ele alınacak olursa *ul* sözcüğü, *ulga-* 'büyüme, yetişme' sözcüğüne kaynaklık ediyor gibi görünmektedir. *Ul* sözcüğü 'dip, zemin' anlamındadır. Bir insanın, hayvanın, bitkinin veya bir yapının 'büyümesi; ilerlemesi; yükselmesi' durumu, *ul* sözcüğüne {+kA- / +gA-} ekinin getirilmesiyle oluşan *ulga-* fiiliyle karşılanmış olabilir. Bu noktada, sözcüğün *ul* adından türediği görüşüyle birlikte *ulga-* sözcüğü için *ul* + {+llg} + {+A-} > *uluga-* > *ulga-* biçiminde bir çözümlemeden söz edilebilir. *Ulgadur-* sözcüğü ise oluşan *ulga-* fiiline pekiştirme fonksiyonu üstlenen ve eklendiği fiile basitinin anlamını veren (simplex) {-d-} ile {-tUr-} ekini almıştır.

'Ulu, büyük' karşılığındaki *ulug* sözcüğünün etimolojisi konusunda çeşitli görüşler bulunmakla birlikte sözcüğün burada ifade edilen *ul* kök

biçimine {+IIg} ekinin getirilmesiyle kurulduğu anlaşılmaktadır.²⁹ *Ul* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tek başına tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Yenisey bölgesi yazıtlarında *ulga-* sözcüğü, 7/2 ile 29/1'de; *ulgadur-* 59/1'de geçmektedir. Yazıt ve el yazmaları içerisinde bu iki sözcük, yalnızca Yenisey Yazıtları'nda tanıklanmıştır. *Ulug* sözcüğü ise Yenisey yazıtlarında 96/3 ve 147/5'te geçmektedir:

buñusuz ulgatım buñ bo ermiş

“Sıkıntısızca büyüdüm (ama) sıkıntı (asıl) bu imiş.” (Aydın, 2019: 60)

[...] *on ay élet<d>i ögüm oylan tugdum erin ulgatım*

“On ay çabaladı annem. Oğlan doğdum, erkekçe? büyüdüm.” (Aydın, 2019: 109)

üç oylanımın ulga<d>туру umadım a

“Üç çocuğumu büyütmeğe muktedir olamadım?” (Aydın, 2019: 174)

[...] *ulugumka begimke b[ökme]d[im]*

“büyüğüme, beyime doymadım.” (Aydın, 2019: 202)

[...] *ulugum <a> kiçigim e bökmedim e yita esizlerim e*

“büyüğüme küçüğüme doymadım, eyvah! Ne yazık!” (Aydın, 2019: 232-233)

42. uma-

‘Muktedir olamamak’ karşılığındaki *uma-* sözcüğü, *u-* kök biçimine {-mA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *U* sözcüğü bir sestüş köktür. *U-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları içerisinde KT D22, BK D19, T1 G4, IB 16-25-37-39-45-61-65, T II T 14: A24, 29 ve 30'da tanıklanmıştır. *Uma-* sözcüğü, Yenisey bölgesi yazıtlarında 59/1 ve 68/11'de geçmektedir:

üç oylanımın ulga<d>туру umadım a

“Üç çocuğumu büyütmeğe muktedir olamadım?” (Aydın, 2019: 174)

<...> *ermiş y^l <...> l² umadım*

“<...> imiş. <...> yapamadım.” (Aydın, 2019: 182-183)

43. uruş

‘Savaş’ karşılığındaki *uruş* sözcüğü, *ur-* kök biçimine {-(X)ş} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Ur-* fiili, eski Türk yazıt ve el yazmalarında birden çok anlamı karşılamaktadır. Eski Türk yazıtları, keski ve çekiç benzeri aletlerle taşlara işlenmiştir. *Ur-* fiilinin ‘taşa yazı yazmak’ karşılığı, taşı işleme işini yapan kişinin çekiçle keskiye ‘vurarak’ yazıyı oluşturma-

²⁹ *Ulug* sözcüğü için daha geniş bilgi için bk. Uçar, 2020.

siyla ilgilidir. *Ur-* sözcüğü, eski Türk yazısının kullanıldığı kâğıda yazılı metinlerde ‘meydana çıkarmak, ortaya koymak, yerleştirmek’ karşılıklarıyla da kullanılmıştır. *Ur-* sözcüğü, *uruş* sözcüğünün ifade ettiği anlamla ilişkili olarak ‘bir şeye vurmak’ anlamıyla IB 33 ve 40’ta; askerî terim olarak *ok ur-* biçiminde KT D33 ve 36’da; *arkasın sıyu urtı* biçiminde ‘vurmak; kırmak’ anlamıyla KÇ D9’da geçmektedir. *Uruş* sözcüğü, hem ad hem fiil olarak kullanılmaktadır. *Uruş-* fiili ‘karşılıklı olarak birbirine vurmak, savaşmak’ eylemini belirtirken *uruş* ise bu eylemin adıdır. *Uruş* sözcüğü, Yenisey Yazıtları’nda yalnızca 99’da geçmektedir:

esiz uruş?

“kutlu savaş!” (Aydın, 2019: 205)

44. *üküş*

‘Fazla, çok’ karşılığındaki *üküş* sözcüğü, Clauson’un da işaret ettiği üzere *ük-* kök biçimine {- (X)ş} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 118a). *Ük-* kök biçimi ‘yığmak, toplamak, biriktirmek’ anlamındadır ve Eski Türkçenin söz varlığında yalnızca Eski Uygur Türkçesinde tanıklanmıştır. *Üküş* sözcüğü, Yenisey yazıtlarında yalnızca 45/9’da geçmektedir:

[...] *kümülüg er üküş boltı* [...]

“(az) Kümül askeri çoğaldı.” (Aydın, 2019: 151-152)

45. *yarlıka-*

‘Emretmek, buyurmak, lutfetmek’ karşılığındaki *yarlıka-* sözcüğünün kök biçimi açık değildir. Sözcüğün *yarlıg* ‘emir, buyruk’ adına eklenen {+kA-} ekiyle kurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak *yarlıg* adı da bir kök biçim olmamalıdır. Sözcüğün yapısında açıkça {+IIg} ekini görmek mümkündür. Bu ek, *yar* ‘ağız sıvısı; salya, tükürük’ sözüne eklenmiştir. Şinasi Tekin, sözcüğün *yar* ‘salya, sümük; değersiz şey’ sözcüğüne {+IIg} ekinin getirilmesiyle kurulduğu görüşündedir (2001: 227). M. Vefa Nalbant, *yarlıg* sözcüğünün kökünün *yal / yar* ‘su’ olduğunu belirler. Nalbant, bu kök biçimin geçirdiği anlamsal yolculuğu ise ‘su > tükürük > dil, *yar + lıg* (dillik, dile ait olan)-söz > hanın sözü; emir, buyruk, ferman’ biçiminde ortaya koyar (2013: 339-340).³⁰

Yar sözcüğü bir sesteş kök niteliğindedir. *Yar* adı, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Yarlıg* sözcüğü ise yazıtlarda geçmemesine karşın el yazmalarında T II T 14: A 18-19, Or. 8212/76: (A) A3-5-7-8-9-10-12, (B) A2-4-5-7-8-10-12, (B) B3-5-7-8, (C) A6, ve U 181: B3’te tanıklanmıştır. *Yarlıka-*

30 *Yarlıg* sözcüğü için ayrıca bk. EDPT 966b, 967a, 968a. Sözcük üzerine farklı etimoloji denemeleri için ayrıca bk. Nalbant, 2013.

sözcüğü, Yenisey Yazıtları'nda yalnızca 32/5'te geçmektedir:

üze teñri yarlıkadı k' <...>

“Üstte (ebedî) gök lutfetti <...>” (Aydın, 2019: 118-119)

46. yawız

‘Sefil, perişan’ karşılığındaki *yawız* sözcüğü, **yaw-* kök biçimine {-(X)z} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. Clauson, ‘kötü, fena’ karşılığındaki *yawlak* sözcüğünün kök biçimi için **yaw-* fiilini düşünür (EDPT 876b). Clauson’a göre *yawgan*, *yawrı-* ve *yawız* sözcükleri de aynı **yaw-* fiilinden türemiştir (EDPT 874b, 879a, 881a). Erdal, Clauson ile aynı görüşü paylaşır ve **yaw-* kök biçiminden türemiş olabilecek sözcüklere *yaw-man* (*yaman*) örneğini de ekler (1991: 324, 388). **Yaw-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Kutadgu Bilig*’de geçen bir *yaw-* fiili varsa da bu sözcük ‘yaklaştırmak’ karşılığındadır. *Yawız* sözcüğü, Yenisey Yazıtları'nda yalnızca 45/10’da geçmektedir:

yawızığ kümülümün bedük kılum esizim bökm[edim]

“Sefil (durumdaki) Kümüül halkımı büyüttüm. Yazık ki (onlara) doymadım” (Aydın, 2019: 151-152)

47. yiril- yiril-

‘Ayrılmak’ karşılığındaki *yiril-* / *yiril-* sözcüğünün kök biçimi açık değildir. Sözcüğün yapısında rahatça görülebilen bir {-(X)l-} eki vardır. Bu önermeyle bir *yiri-* fiiline ulaşılır. Bu fiil, Eski Türkçenin söz varlığı içerisinde kullanımı yaygın olmayan bir sözcüktür. Yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmayan sözcük, Caferoğlu’nun işaret ettiği üzere Le Coq tarafından P. P.’de tanıklanmıştır. Caferoğlu, sözlüğünde *yiri-* sözcüğü için ‘parçalanmak, yarılmak’ karşılığını verir (2015: 298). Sözcük, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Yenisey bölgesi yazıtlarında tanıklanmıştır. Sözcüğün *yiril-* biçimi 24/7 ve 28/1’de; *yiril-* biçimi ise 41/6’da geçmektedir.³¹

[...] *ben yég erdöküm ol erinç kara señirig yirildim* (?) [...]

“İyi kişi olduğum için elbette, Kara Sengir’den ayrıldım.” (Aydın, 2019: 94)

[...] *élimke erdem üçün men yirildim*

“Yurduma kahramanlık için, (yurdumdan) ayrıldım.” (Aydın, 2019: 104)

er erdemimdaki egeçim e ana gemçigt<e> yiriltim

“Erkeklik erdemim, anneciğim? ve Ana Kemçik’ten ayrıldım!” (Aydın, 2019: 135-136)

31 *Yiril-* için daha geniş bilgi için bk. Aydın, 2019: 105.

48. yok

‘Yok, mevcut değil’ karşılığındaki *yok* sözcüğünün yapısındaki {-X} eki, sözcüğün bir kök biçim olmadığını göstermektedir. Bu noktada, Karahanlı Türkçesi metinlerinde sıkça tanıklanan *yod-* fiili ile Eski Uy-gur Türkçesi metinlerinde geçen *yok yodun* ‘yok / yok olma’ ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanan *yok yodunluk* ‘yok / yokluk / yok olma’ ikilemeleri göz önüne alındığında **yo-* ‘yok olmak, bulunmamak’ kök biçiminin varlığı kaçınılmaz bir hâle gelmektedir. **Yo-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Yok* sözcüğü, Yenisey Yazıtları’nda 9/3, 10/8-11, 41/2-8, 44/5, 46/3, 48/4-5, 108/1 ve 3’te geçmektedir:³²

[...] *tört adak<lig> yulkım sekiz adaklıg barımın buñum yok erdim [...]*

“dört ayaklı hayvanlarım, sekiz ayaklı malım mülküm (pek çoktu). (Hiçbir) derdim yoktu.” (Aydın, 2019: 65-66) [10/11]

tugdı turñañ artzun kuşladaçı bilge totok yok [...]

“Doğan turnanız çoğalsın. (Yırtıcı) kuş avlayacak bilge Totok (artık) yok.” (Aydın, 2019: 156-157) [48/5]

49. yokla-

‘Göğe yükselmek, (mec.) yok olmak’ karşılığındaki *yokla-* sözcüğü, **yok* kök biçimine {+IA} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. Clauson, **yok* kök biçimi için ‘high ground’ karşılığını verir (EDPT 896a). **Yok* kök biçimi, ilgili anlamıyla Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Yok-la-* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Yenisey Yazıtları’nda 25/6, 32/1-8 ve 9’da geçmektedir:

kaniñiz yoklayur kadaşlarıñız kazganur esiz e <...>

“Hanınız göğe yükselir (yok olur), akrabalarınız kazanır, ne yazık! <...>” (Aydın, 2019: 97) [25/6]

er erdem için e yıta yokladı kulu alp tutsar küç éçiçim e

“Erkeklik kahramanlığı için, ne acı! Göğe yükseldi. Kulu(?) yiğitliği tutsa, güçlü sevgili ağabeyim (için).” (Aydın, 2019: 118-119) [32/1]

50. yumuş

‘Elçi, iş, görev’ karşılığındaki *yumuş* sözcüğünün bir gövde biçim olduğu sözcüğün yapısında yer alan {-X}ş} ekinin rahatlıkla anlaşılmalıdır. Ancak sözcüğe kaynaklık eden kök biçim ve bu kök biçimin karşıladığı anlam açık değildir. Clauson, *yumgak*, *yumur*, *yumurtga*, *yumuş* ve *yumuz* sözcüklerinin kök biçimini **yum-* olarak belirler (EDPT 934a). Eldeki veriler ışığında Clauson’un görüşü kabul edilebilir durumdadır. **Yum-* kök

32 *Yok* sözcüğü için ayrıca bk. EDPT 895a-b; Tekin, 2003: 91.

biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Yumuş* sözcüğünün yazıt ve el yazmaları içerisindeki tek tanıklaması 152/1'dedir:

öz élin yéti körti élim yumuşuñ a yorit<d>ı béş élke tegdim erdemim için
“Öz yurdunu yedi (kez) gördü. Yurdumun elçisinin (işlerini) yürüttü.
(?) Kahramanlığım için beş ülkeye ulaştım.” (Aydın, 2019: 235)

51. yüd- / yük

‘Yüklemek, taşımak’ karşılığındaki *yüd-* ve ‘yük’ karşılığındaki *yük* sözcüklerinin kök biçimi açık değildir. Clauson, *yüd-* maddesinde *yük* sözcüğüne kaynaklık eden kök biçimi **yü-* ‘to carry (something Acc.)’ fiili olarak gösterir (EDPT 885b, 910b). *Yüd-* sözcüğünün yapısındaki pekiştirme fonksiyonu üstlenen ve eklendiği fiile basitinin anlamını veren (simplex) {-d-} eki Clauson’un savını desteklemektedir. Bu durumda, *yük* sözcüğündeki ek ise {-(X)k} olarak tespit edilebilir. **Yü-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Yüd-* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca 10/5 ve 41/5’te; *yük* sözcüğü ise 28/3’te geçmektedir:

[...] *altunlık kés egnin yü<d>tüm bélde ban<t>ım* [...]

“Altınlı (altınla süslü) okluğu omzuma vurduğum, belime bağladım.” (Aydın, 2019: 65)

[...] *ık gerçin eg[ri tew]em ağı yüder tañım*

“semiz ve koyu doru (renkli) tek hörgüçlü develerim, ipekli kumaşlar taşıyan taylarım.” (Aydın, 2019: 135-136)

iniñizke éçiñizke ingen yüki éld<e> tüşürtünüz

“Kardeşlerinize, ağabeylerinize, dışı devenin (sırtındaki) yükü (?) yurda indirdiniz / getirdiniz.” (Aydın, 2019: 104)

52. yüz

‘Yüz, çehre, surat’ karşılığındaki *yüz* sözcüğü, **yü-* kök biçimine {-(X)z} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. Erdal, **yü-* ‘to face (towards)’ kök biçiminin *yüz* sözcüğüne kaynaklık etmiş olabileceğini belirtir (1991: 220). Tuncer Gülensoy da sözcüğü **yü-* ‘yayılmak’ + *-z* biçiminde açıklar (2007: 1196). **Yü-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Yüz* sözcüğü, Yenisey Yazıtları’nda yalnızca 26/9’da geçmektedir:

<...> [y]üz? er yüzi biñ er beñizi beglik kaş[ı] <...>

“<...> Yüz askerin yüzü, bin askerin benzi, beylik kaşı (gibiydi) <...>” (Aydın, 2019: 99-100)

Sonuç

Yenisey Yazıtları'nın söz varlığının eksiksiz bir biçimde tespit edilebilmesi için bu yazıtlarda geçen ileri ögelerin belirlenmesi gerekmektedir. Yapılan bu çalışmada, Yenisey Yazıtları'ndaki ileri ögeler saptanarak bu yapıların etimolojik çözümlenmeleri yapılmıştır. Böylece Yenisey Yazıtları'nın söz varlığında temsil edilemeyen 52 kök biçim kayıt altına alınmıştır. Bu 52 kök biçimden 15'i ad; 37'si ise fiil köküdür. İleri ögelerin kök biçimlerinin söz varlığı içerisinde gösterilmemesi, Yenisey Yazıtları'nın söz varlığının eksik verilmesine neden olmaktadır. Örneğin *egri*, *egir-* ve *egin* sözcükleri Yenisey Yazıtları söz varlığında yer almasına karşın *eg-* kök biçimi yer almamaktadır. Bu da önemli bir eksikliklerdir.

İleri ögelerin kök biçimlerinin ortaya konulması, Türk dilinin bilinmeyen kimi ad ve fiil köklerinin tespitini sağlamaktadır. Nitekim bu çalışmada belirlenen kimi kök biçimler, yazıt ve el yazmaları içerisinde tanıklanamamış kimileri ise tüm Eski Türkçenin söz hazinesinde daha önce tespit edilememiş yapılar. Ayrıca kök biçimlerin belirlenmesi işlemi, incelenen dönemde bu sözcüklerin anlamlarını, ekleşme durumunda hangi eklerle ne biçimde birleştiklerini ortaya koymaktadır. İleri öge olarak kabul edilen bir yapı tümdengelim yöntemiyle derinlemesine incelendiğinde kimi önemli fonetik, morfolojik ve anlamsal saptamalar ortaya çıkmaktadır. Böylece yapılan bu çalışma, Yenisey Yazıtları'ndaki söz yapımının ve bu yazıtların anlam dünyasının tam anlamıyla anlaşılmasına da katkılar sunmaktadır.

Tespit edilen kök biçimler, eski Türk yazıtlarının söz hazinesinin dolaşısıyla da eski Türk dilinin söz varlığının zenginliğini göstermektedir. Kök biçimlerin tespiti ayrıca Türk dilinin kavram köklerini ve daha o dönemdeki kavramsal zenginliğini ortaya çıkarmakta önemli bir noktadadır. Türk dilinin dış dünyadaki sınırsız varlığa karşılık bulma sorununda kullandığı yöntemlerin görülmesi adına da kavram köklerinin tespiti önemlidir. Bu çalışmada ortaya çıkan kök biçimler, Yenisey bölgesi yazıtlarının söz varlığını ortaya koyan dizin ve sözlüklerde gereken yeri almalıdır. Tüm bunların yanında bu çalışmada ortaya çıkan veriler ışığında kök biçimlerin, anlamsal ilişkilerin, söz yapımının ve sözcük hazinesinin karşılaştırılması yoluyla Yenisey Yazıtları'nın tarihlendirilebilmesi noktasında da kimi açıklamalar yapılabilir. Aşağıdaki tabloda tespit edilen ileri ögeler alfabetik olarak verilmiştir. Tabloda dizin ve sözlüklerde yerini alması gereken kök biçimler, diğer yazıt ve el yazmalarında tanıklandığı yerleriyle birlikte verilmiştir:

İleri Ögeler	Kök Biçimler	Diğer Tanımlamalar
<i>açığ</i>	<i>açı-</i>	-
<i>adaklıg</i>	<i>adak</i>	KT K7, BK D3
<i>adır- / adrıl- / adrılma- / adrın-</i>	<i>*ad-</i>	-
<i>alku</i>	<i>alk-</i>	KT K-D
<i>anthıg / antsız</i>	<i>ant</i>	-
<i>asıg</i>	<i>as-</i>	-
<i>bag / bağıg / ban-</i>	<i>ba-</i>	ŞU G Ek 1, T1 K3, IB 14-18-33
<i>bodun</i>	<i>bod</i>	T1 B4, T2 K2
<i>bökme- / bökişme-</i>	<i>*bök-</i>	-
<i>bulgak</i>	<i>bulga-</i>	KÇ B11, ŞU G4
<i>butlug</i>	<i>but</i>	-
<i>buyruk</i>	<i>buyur-</i>	-
<i>bütme-</i>	<i>büt-</i>	-
<i>edgü</i>	<i>ed</i>	-
<i>egin / egir- / egri</i>	<i>eg-</i>	-
<i>egsük</i>	<i>egsü-</i>	-
<i>eñle-</i>	<i>eñ</i>	IB 31
<i>eşin-</i>	<i>eş-</i>	IB 2
<i>érte</i>	<i>ér-</i>	KT D23, BK D19, T2 G1, ŞU K8, ŞU D3, ŞU G6-8, HT II/3, HT VIII/4, KarB1, III/6, Or. 8212/1692: (A) Sol 14
<i>ıdok / ıdma-</i>	<i>ı-</i>	KT G8, BK K6
<i>kadaş / gadaş / kagadaş</i>	<i>ka</i>	-
<i>katıgılan-</i>	<i>kat-</i>	-
<i>kawış-</i>	<i>*kaw-</i>	-
<i>kazgak / kazgan-</i>	<i>kaz-</i>	-
<i>keçig</i>	<i>keç-</i>	BK G-D, BK K3, BK D26-27, BK D30, KT G4, KT D37-39, T1 K1, T2 B3, T2 B9, KÇ D4, ŞU G1-3-5, ŞU D4
<i>konturma-</i>	<i>ko-</i>	-
<i>kuşla-</i>	<i>kuş</i>	IB 3-4-15-35-43-44-51-56-61-64
<i>külüg</i>	<i>kü</i>	KT D12-25-26, BK D10-20-21-22-36, KÇ B12, Su 4, Talas 6/3
<i>küzençü</i>	<i>kü-</i>	-
<i>ogadma-</i>	<i>*og</i>	-
<i>olor- / olorma-</i>	<i>*ol-</i>	-

<i>ökünç / ökünme-</i>	<i>ö-</i>	KT G5, BK K4-6, Tuekta IV/2, IB 16
<i>seçlin- / seçlinme-</i>	<i>seç-</i>	-
<i>sözle- / sözlet-</i>	<i>*sö-</i>	-
<i>tamka / tamkalığ</i>	<i>tam-</i>	-
<i>tilek</i>	<i>tile-</i>	T1 D6, IB 24
<i>tirig</i>	<i>*tir-</i>	-
<i>tokış</i>	<i>tok</i>	-
<i>tüken- / tüketi</i>	<i>tük</i>	-
<i>tüşür- / түşürmek</i>	<i>tüş-</i>	KT K4, T1 G9, T1 K6, ŞU K5, ŞU D7, ŞU G2-5-7-10-13, ŞU B1-2-4, IB 46-64
<i>ulga- / ulgadtur- / ulug</i>	<i>ul</i>	-
<i>uma-</i>	<i>u-</i>	KT D22, BK D19, T1 G4, IB 16-25-37-39-45-61-65, T II T 14: A24, 29-30
<i>uruş</i>	<i>ur-</i>	KT D33-36, KÇ D9, IB 33-40
<i>üküş</i>	<i>ük-</i>	-
<i>yarlıka-</i>	<i>yar</i>	-
<i>yawız</i>	<i>*yaw-</i>	-
<i>yiril- / yiril-</i>	<i>yiri-</i>	-
<i>yok</i>	<i>*yo-</i>	-
<i>yokla-</i>	<i>*yok</i>	-
<i>yumuş</i>	<i>*yum-</i>	-
<i>yüid- / yük</i>	<i>*yü-</i>	-
<i>yüz</i>	<i>*yü-</i>	-

Kısaltmalar

AY	Altun Yaruk.
B	Batı Yüzü.
BK	Bilge Kağan Yazıtı.
BTT	Berliner Turfantexte.
D	Doğu Yüzü.
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
ED	Clauson, 1972.
G	Güney Yüzü.
HT	Hoyto-Tamır (Tayhar-Çuluu) Yazıtları.
IB	Irk Bitig.
K	Kuzey Yüzü.

KarB I	I. Karabalgasun Yazıtı.
KÇ	Küli Çor Yazıtı.
KKNB	Kşanti Kılğuluk Nom Bitig.
KT	Köl Tegin Yazıtı.
Mz.	Mainz.
O	Ongi Yazıtı.
P. P	Prens Kalyanamkara ve Pöpamkara.
ŞU	Şine Usu Yazıtı.
T1	Tonyukuk 1 Yazıtı.
T2	Tonyukuk 2 Yazıtı.
TT	Türkische Turfantexte.

Kaynakça

- Aksan, D. (1989). "Lengüistik Verilere Göre Türk Yazı Dilinin Yaşı Konusunda Değerlendirmeler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 37, 323-329.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2017). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uyğurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk İzleri, Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Bang Kaup, W. ve Gabain, A. von. (1930). *Türkische Turfantexte III, Der große Hymnus auf Mani*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Bang Kaup, W. vd. (1934). *Türkische Turfantexte VI, Das buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk*. Berlin: Verlag Der Akademie Der Wissenschaften in kommission Bei Walter De Gruyter.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Demirci, Ü. Ö. (2014). *Eski Uyğurca Dört Çatik (Çaştanı Beg, Maymunlar Begi, Dantıpalı Beg, Mukaddes Tavşan)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*. Wiesbaden: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Veröffentlichungen der orientalischen Kommission 19.
- Elmalı, M. (2014). *Eski Uyğurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*. İstanbul.

- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti 'î-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar – Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaman, A. (2019). “Yenisey Yazıtlarında Geçen adrıl- seçlin- İkilemesi Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 67, 7-26.
- Karaman, A. (2020). “Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarında Geçen Zıt Anımlı İkilemeler Üzerine Yapısal ve Anımsal Bir İnceleme”. *Journal of Old Turkic Studies*, 4/1, 50-97.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nalbant, M. V. (2013). “Yarlıg Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Köken Bilgisi Denemesi”. *Turkish Studies*, 8/9, 327-341.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches wörterbuch. Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung I, a-agrig*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II, Maytrisimit*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: TDAD.
- Tezcan, S. (1974). *Das uigurische İnsadi-Sūtra (Berliner Turfantexte III)*. Berlin: Akademie Verlag.
- Tıbıkova, L. vd. (2012). *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskix Pamyatnikov Gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk: Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet.
- Uçar, E. (2020). “Eski Türkçe Ulug’un ‘Büyük’ Yapısı Üzerine”. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, 23-34.
- Wilkens, J. (2007). *Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig (Berliner Turfantexte XXV)*. Berlin: Akademie Der Wissenschaften.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, (Berliner Turfantexte XIII)*. Berlin: Akademie Verlag.

Extended Summary

Yenisei region inscriptions are tombstone inscriptions engraved on stones with the old Turkic script. In these inscriptions, there are generally short life stories, activities and praises of the deceased. There are also reflections of the deep sadness felt in the face of death in the inscriptions in question. The similarity of the content in the tombstone inscriptions brought some stereotypical expressions. In addition, the topics covered in the Yenisei inscriptions are given with the narration of the person whose tombstone was erected.

Yenisei region inscriptions were found before the inscriptions from the Turkish Khaganate II. However, they have been less popular for the scientific world in terms of the studies carried out on them, both because they consist of stereotyped expressions and because these inscriptions are limited in volume compared to the Turkish Khaganate II inscriptions. Among the old Turkic inscriptions and manuscripts, Yenisei region inscriptions have some differences in terms of sound, structure and vocabulary. Each of the old Turkic inscriptions and manuscripts contains different contexts. This is an important point for the vocabulary of Old Turkic. Moreover, unlike the Turkish Khaganate II and Uyghur Khaganate inscriptions, which are the official inscriptions of the state and therefore use a more standardized language, the Yenisei inscriptions are the inscriptions that the people themselves engrave on stones. In this respect, these inscriptions are remarkable in terms of reflecting the way of thinking, emotional world and the language used by the Turkish people of the period.

Inscriptions and manuscripts written in old Turkic script have some common elements although they reflect different dialects since they contain different contexts and were created by different tribes. One of these common elements is vocabulary. Some of the words in the inscriptions and manuscripts are basic, some are derived, and some are compound. The root forms of some derived words are not mentioned in the same region inscriptions. However, these root forms have been witnessed in other inscriptions and manuscripts. These types of structures are called forward elements. Forward elements not only show the richness of the vocabulary of inscriptions and manuscripts, but also show the connection of old Turkic inscriptions and manuscripts with each other in terms of vocabulary. Detection of forward elements in the Yenisei inscriptions will make important contributions to reveal the root and derived form richness of Old Turkic. According to Doğan Aksan, who has conducted various researches to fully determine the power of the Turkish language and the richness of its vocabulary, forward elements are at an important point in terms of making this determination. Moreover, according to Aksan, words that do not have root forms, although their derived forms are witnessed especially in old Turkic inscriptions, shed light on the earlier times of the Turkish language than that period (1989: 326-328). In addition to this, the identification of forward elements will also contribute to the understanding of word formation in Old Turkic. Detection of forward elements will also make important contributions to the full determination of the vocabulary of the Yenisei inscriptions. In addition, with this study, the sound changes and

developments in the words followed and the dialect differences of the Turkish language at that time will be followed more systematically. In-depth examination of root and derived forms will provide some data for new researches to determine the dialect features of the Yenisei region inscriptions.

In this study, first of all, forward elements in the Yenisei region inscriptions were determined. Each identified forward elements has been examined in depth in a separate sub-title. Derived words derived from the same root are included under the same title. Titles are given in alphabetical order. In the study, the root forms of the detected structures and the suffixes that these root forms take are also mentioned. Moreover, where and in which meaning the root forms identified were used in other Old Turkic inscriptions and manuscripts are also included. In addition, if the root form determined is not mentioned in other inscriptions and manuscripts, but if it is witnessed in old Uighur and Karakhanid Turkish texts, these texts are also referenced. In which line of the inscription the forward elements take place is also included in the study. In addition, the forward elements examined are presented with its testimonies in context.

As a result of the examinations made in this study focusing on the determination of forward elements in the Yenisei inscriptions, 52 root forms that cannot be represented in the vocabulary of the Yenisei inscriptions have been recorded. 15 of these 52 root forms have noun and 37 of them have verb roots. Root forms were identified as *açıl-*, *adak*, **ad-*, *alk-*, *ant*, *as-*, *ba-*, *bod*, **bök-*, *bulga-*, *but*, *buyur-*, *büt-*, *ed*, *eg-*, *egsü-*, *eñ*, *eş-*, *ér-*, *ı-*, *ka*, *kat-*, **kaw-*, *kaz-*, *keç-*, *ko-*, *kuş*, *kü*, *kü-*, **og*, **ol-*, *ö-*, *seç-*, **sö-*, *tam-*, *tile-*, **tir-*, *tok*, *tük*, *tüş-*, *ul*, *u-*, *ur-*, *ük-*, *yar*, **yaw-*, *yiri-*, **yo-*, **yok*, **yum-*, **yü-*, **yü-*. In the table appended to the end of the article, the structures emphasized in the study are presented in detail.